

2022

De democratische waarde van collaborative governance.

Een casus onderzoek naar het democratische gehalte van de
Regionale Energiestrategie.

Masterthesis

Master Bestuurskunde: specialisatie
Beleid & Politiek.

Erasmus Universiteit Rotterdam

Auteur: R.M.R. Bink

Studentnummer: 510547

Begeleiding: M.J. Kersing

Tweede lezer: dr. M.L. Nederhand

Juli 2022

Voorwoord:

Dit voorwoord betekent voor mij persoonlijk het einde van het schrijven van mijn afstudeerscriptie. Een intensieve periode van zes maanden die in het teken stond van onderzoek doen komt hiermee ten einde. In deze periode heb ik meer geleerd dan wat het betekent om valide en betrouwbaar onderzoek te doen. Ik heb namelijk geleerd om kritisch te kijken naar je eigen werk, te evalueren en te verbeteren. De scriptie die nu voor u ligt is het resultaat van dit maandenlange leertraject. Het succesvol voltooien van dit traject was niet mogelijk zonder de ondersteuning die ik heb mogen ontvangen. Daarom wil ik ten eerste mijn zeer grote dank uit spreken naar mijn scriptiebegeleider Margot Kersing. Zonder de vele gesprekken, mailcontacten, het uitwisselen van ideeën en theorieën, het meedenken en het leveren van feedback had deze scriptie nu niet hier voor u gelegen. Hiervoor nogmaals mijn dank.

Hiernaast wil ik mijn stagebegeleider Harm Warris bedanken voor alle leuke gesprekken en het wegwijs maken binnen Antea Group. Zonder deze hulp was het onmogelijk geweest om in contact te komen met de verschillende respondenten. Ook het sparren over ideeën om te onderzoeken en het vormgeven van het onderzoek zijn van essentieel belang geweest voor de totstandkoming van dit onderzoek. Hiernaast waren de gezellige gesprekken een welkome afwisseling tijdens de dagen die in het teken stonden van transcriberen en coderen. Verder wil ik Hanna Ton en Aniek Akkermans bedanken voor hun begeleiding tijdens dit traject. Dit heeft naast de gezelligheid veel bijgedragen aan het wegwijs worden binnen de organisatie. Hiervoor mijn dank. Hiernaast wil ik Michiel Bijlsma bedanken. Zonder de hulp van Michiel en zijn netwerk was het naar alle waarschijnlijkheid niet gelukt om in contact te komen met een groot deel van de respondenten.

Naast mijn begeleiding vanuit de universiteit en stageorganisatie wil ik mijn huisgenoten bedanken. In een afstudeerperiode waar thuiswerken toch grotendeels de norm was hebben ze me geholpen gemotiveerd te blijven tijdens dit gehele proces. Enerzijds door voor de nodige afleiding te zorgen wanneer dit kon en anderzijds door feedback te geven daar waar nodig. In het bijzonder wil ik mijn huisgenoot Toby Broeders bedanken. Een huisgenoot hebben die ook bezig is met zijn afstudeerscriptie is een geweldig hulpmiddel als het gaat om feedback, motivatie en inspiratie.

Afsluitend wil ik mijn familie en vrienden bedanken voor de steun die ik heb gehad gedurende deze intensieve periode en het tot vervelens toe moeten doorlezen van mijn stukken. Zonder deze stevige basis was het een stuk lastiger geweest om deze periode succesvol af te sluiten, hiervoor mijn dank.

Ruud Bink

Rotterdam, 7 augustus 2022

Inhoud

Voorwoord:	1
Samenvatting:.....	4
Hoofdstuk 1: Inleiding	6
Probleemstelling.....	7
Maatschappelijke relevantie	8
Wetenschappelijke/ bestuurskundige relevantie	9
Leeswijzer	9
Hoofdstuk 2: Theoretisch kader	10
Quadruple Helix model.....	10
Collaborative governance.....	11
Contingentie model.....	12
Startcondities	13
Faciliterend leiderschap	14
Institutioneel ontwerp	14
Samenwerkingsproces.....	16
Democratisch gehalte.....	17
Input	18
Throughput.....	19
Output/outcomes.....	19
Feedback	20
Demos.....	21
Kritiek op <i>collaborative governance</i>	22
Conceptueel model	24
Hoofdstuk 3: Methodologie	29
RES Regio's	29
Dataverzameling.....	30
Operationalisering.....	32
Inclusie- en exclusie criteria	34
Validiteit & Betrouwbaarheid	34
Ethiek & privacy.....	35
Hoofdstuk 4: Resultaten.....	36
Asymmetrie tussen macht en middelen	36
De invloed van voorgeschiedenis op het RES proces.....	39
Inclusiviteit en transparantie.....	44
Hoofdstuk 5: Conclusie & Discussie	53

Discussie & aanbevelingen	56
Literatuurlijst:	59
Bijlage 1: interviewgide "de democratische waarde van <i>collaborative governance</i> "	62
Bijlage 2: codeboek	66
Bijlage 3: Consent formulier	69

Samenvatting:

In de zomer van 2019 werd de uitwerking van de Nederlandse plannen om de klimaatdoelen van het klimaatakkoord van Parijs te behalen gepubliceerd (Nationaal Programma Regionale Energiestrategie, 2019). Het doel van deze plannen is het realiseren van een drastische afname van de hoeveelheid CO₂ die door Nederland wordt uitgestoten. Concreet is de doelstelling om in 2030 nog maar de helft CO₂ uit te stoten in vergelijking met het jaar 1990 (Nationaal Programma Regionale Energiestrategie, 2019). Om deze doelstelling te behalen is Nederland opgedeeld in 30 energieregio's. Iedere energieregio is verantwoordelijk om zijn aandeel te leveren om de CO₂ reductie in Nederland te realiseren en iedere energieregio is verantwoordelijk om te onderzoeken waar en op welke manier het beste duurzame energie kan worden opgewekt. Het beleid dat hieruit voortkomt wordt een Regionale Energiestrategie ofwel RES genoemd.

Doordat de opstelling van de RES door verschillende actoren afkomstig uit verschillende domeinen wordt gedaan, kan dit potentieel leiden tot een diffusie van verantwoordelijkheid (Boogers, 2020). De overheid moet zich echter uiteindelijk zichzelf verantwoorden voor het ingeslagen pad terwijl meerdere actoren dit pad hebben bepaald. *Collaborative governance* kan potentieel een negatief effect hebben op het democratische gehalte van de machtsstructuur omdat niet democratisch verkozen actoren in staat worden gesteld invloed uit te oefenen op beleid (Boogers, 2020). Het doel van dit onderzoek is om te verklaren welke invloed de toepassing van *collaborative governance* heeft op het democratische gehalte van de RES. De onderzoeksvraag die hieruit voortkomt is:

“welke invloed heeft de toepassing van collaborative governance op het democratische gehalte van het besluitvormingsproces omtrent de Regionale Energiestrategieën?”.

Voor dit onderzoek is gekozen om op een kwalitatieve manier data te verzamelen. Deze keuze is gemaakt omdat indicatoren zoals transparantie, steun en verantwoording gaan over de betekenisgeving die aan deze concepten wordt toebedeeld. In totaal zijn er drie verschillende vormen van dataverzameling gebruikt, namelijk semigestructureerde interviews, participatieve observatie en documentanalyse. De combinatie van deze verschillende dataverzamelmethoden wordt datatriangulatie genoemd en verhoogt de kwaliteit van het onderzoek (Creswell & Poth, 2016).

Concluderend: over het algemeen heeft de toepassing van *collaborative governance* een positieve invloed op het democratische gehalte van het besluitvormingsproces omtrent de Regionale Energiestrategieën. Ten eerste omdat het inwoners, lokale bedrijven en belangroepen in staat stelt om te participeren in het proces. Dit draagt positief bij aan het democratische criteria “participatie”. Ten tweede heeft deze verhoogde mate van participatie een positieve invloed op de democratische

criteria verantwoording en “representatie”. Ten derde hebben deze participatiemogelijkheden een positieve invloed op het democratische criteria “steun” omdat actoren in staat zijn te participeren en dit weer bijdraagt aan het verantwoordingsmechanisme en de mate van representatie.

Toch dient deze positieve invloed genuanceerd te worden. Zo komt uit de data onder andere naar voren dat de RES een zeer technisch onderwerp blijkt te zijn waardoor het voor de gemiddelde inwoner lastig is om een goede bijdrage te kunnen leveren in het besluitvormingsproces. Verder is de groep die participeert over het algemeen niet representatief, dit is nadelig voor het democratische gehalte van het besluitvormingsproces. Verder stelt de toepassing van *collaborative governance* ook private partijen in staat om te participeren. Dit kan nadelig zijn omdat deze private partijen niet per definitie streven naar een democratisch verlopen proces.

Verder zijn uit de resultaten nog enkele tegenstrijdigheden naar voren gekomen. Uit de data blijkt dat er bewuste pogingen zijn gedaan om conflicten te vermijden. Dit is positief met het oog op de democratische criteria steun. Toch kan deze conflict vermijdende houding een negatieve invloed hebben op het verantwoordingsmechanisme. Verder komt uit de data naar voren dat transparantie zowel een positieve- als negatieve invloed kan hebben op het verantwoordingsmechanisme steun. Dit komt doordat teveel transparantie tot verwarring kan leiden en om die reden het verantwoordingsmechanisme negatief beïnvloedt.

Dit onderzoek kent enkele beperkingen. Ten eerste zijn niet alle criteria van democratisch besturen en niet alle onderdelen van *collaborative governance* meegenomen in het onderzoek. Dit kan negatief zijn voor de generaliseerbaarheid van de conclusie. Ten tweede zijn burgers in het onderzoek relatief beperkt aan het woord gekomen in de dataverzameling waarbij het twijfelachtig is of de burgers die betrokken zijn ook representatief zijn voor de samenleving in zijn geheel. Ten derde zijn slechts een aantal regio's onderzocht die vergelijkbaar zijn in samenstelling, echter bestaan er landelijk grote verschillen tussen regio's.

Vanuit de discussie zijn enkele aanbevelingen voor vervolgonderzoek opgesteld. Dit onderzoek heeft zich gefocust op de beginnende fase van de RES'en. Een van de aanbevelingen is om de link tussen het democratische gehalte van besluitvorming en *collaborative governance* te onderzoeken in latere stadia van het beleidsvormingsproces omdat dit mogelijk tot nieuwe inzichten leidt. Verder is er in dit onderzoek geen regio onderzocht waarin een grote stad een rol heeft vervuld, het onderzoeken van een dergelijke regio is interessant omdat dit mogelijk tot andere of bevestigende resultaten leidt.

Hoofdstuk 1: Inleiding

In de zomer van 2019 werd de uitwerking van de Nederlandse plannen om de klimaatdoelen van het klimaatakkoord van Parijs te behalen gepubliceerd (Nationaal Programma Regionale Energiestrategie, 2019). Het doel van deze plannen is het realiseren van een drastische afname van de hoeveelheid CO₂ die door Nederland wordt uitgestoten. Concreet is de doelstelling om in 2030 nog maar de helft CO₂ uit te stoten in vergelijking met het jaar 1990 (Nationaal Programma Regionale Energiestrategie, 2019). Om deze doelstelling te behalen is Nederland opgedeeld in 30 energieregio's. Iedere energieregio is verantwoordelijk om zijn aandeel te leveren om de CO₂ reductie in Nederland te realiseren en iedere energieregio is verantwoordelijk om te onderzoeken waar en op welke manier het beste duurzame energie kan worden opgewekt. Verder dienen deze energieregio's ook te kijken naar de mogelijkheden op het gebied van duurzame warmtebronnen en isolatie (Nationaal Programma Regionale Energiestrategie, 2019). Onderwerpen die hierbij centraal staan zijn het bestaan van draagvlak en financiële- en ruimtelijke haalbaarheid. In een Regionale Energiestrategie (hierna RES) beschrijft iedere energieregio zijn keuzes en de afwegingen voor deze keuzes. De RES'en worden opgesteld door decentrale overheden (provincie, gemeenten, waterschappen) die actief zijn in de desbetreffende energieregio. Hierbij zijn deze decentrale overheden verantwoordelijk om inwoners, maatschappelijke organisaties, bedrijven en belangengroepen te betrekken in het proces (Nationaal Programma Regionale Energiestrategie, 2019).

Natuur- en Milieufederaties, Energie Samen en de Jonge Klimaatbeweging stellen dat burgers momenteel nog te weinig betrokken worden in het proces van het opstellen de Regionale Energie Strategieën (NOS, 2021). Ook een eerder uitgevoerde analyse van de plannen van de energieregio's, uitgevoerd door het Planbureau voor de Leefomgeving (2020), concludeerde dat burgers te weinig in staat zijn gesteld om te kunnen participeren met betrekking tot de opstelling van deze Regionale Energie Strategieën. Uit deze analyse bleek dat in slechts een derde van de energieregio's burgers actief betrokken werden in de samenstelling van de RES (Planbureau voor de Leefomgeving, 2020).

De vorming van deze energieregio's en de RES'en die door deze energieregio's worden opgesteld zijn een schoolvoorbeeld van samenwerkingsbestuur ofwel *collaborative governance* (Boogers, 2020). Hedendaagse problemen, zoals de internationale klimaatdoelstellingen, overstijgen zowel landsgrenzen als domeinen. Organisaties, zowel publiek of privaat, komen elkaar steeds meer tegen waardoor samenwerking niet uit te sluiten is. Hierbij komt de samenwerking tussen verschillende domeinen en de gevolgen hiervan centraal te staan. De definitie die Ansell & Gash (2008) hanteren biedt verder een mooie samenvatting over de waarde die *collaborative governance* kan hebben: " *We define collaborative governance broadly as the processes and structures of public policy decision making and management that engage people constructively across the boundaries of*

public agencies, levels of government, and/or the public, private and civic spheres in order to carry out a public purpose that could not otherwise be accomplished”. De meerwaarde zit voornamelijk in het laatste gedeelte van deze definitie. Een voorbeeld van een dergelijke bestuurlijke opgave is de opstelling van een RES.

Echter kan men vraagtekens zetten bij het democratische gehalte van de beleidsvorming wanneer ook private organisaties en belangengroepen invloed hebben op de vorming van het beleid (Boogers, 2020). Dit kan nadelig zijn voor het democratische gehalte omdat actoren die niet middels een democratisch proces inspraak hebben verworven wel aan de onderhandeltafel zitten. Verder kan het de rol die burgers spelen in het proces verder inperken en is er sprake van een diffusie van verantwoordelijkheid, meerdere actoren vormen namelijk het beleid maar niet iedere actor hoeft verantwoording af te leggen (Olsson, 2003).

Boogers (2020) stelt dat er drie potentiële problemen zijn met de manier hoe de RES'en momenteel worden opgesteld: sociaal draagvlak, regionale strategie versus lokale belangen, depolitisering en polarisering. Boogers (2020) stelt dat draagvlak een potentieel probleem is. Een afname in draagvlak kan ontstaan wanneer gekozen publieke organisaties zoals gemeenteraden, provinciale staten en de waterschappen de uitkomsten van de onderhandelingen niet volledig kunnen bepalen (Mudde, 2017). Boogers (2020) stelt dat dit op voorhand afbreuk kan doen op de mate van draagvlak voor de opgestelde RES. Het tweede potentiële probleem dat door Boogers (2016) wordt aangekaart is het probleem van regionale strategie versus lokale belangen. Individuele problemen op gemeentelijk niveau kunnen het proces overheersen en zo het opstellen van een regionale visie bemoeilijken (Olssen, 2003). Een voorbeeld hiervan kan het plaatsen van windmolens in een gemeente zijn. Om de duurzaamheidsdoelen te halen moeten er in een bepaalde regio windmolens geplaatst worden, maar de gemeente staat hier niet direct positief tegenover om hier ruimte voor vrij te maken omdat het politiek gevoelig kan liggen (Boogers, 2020). Het derde potentiële probleem heeft betrekking op depolitisering en polarisering. Om het besluitvormingsproces te versnellen wordt dit proces vaak overgelaten aan ambtenaren of externe experts zonder hierbij expliciet burgers te betrekken (Boogers, 2020). Het is van belang dat er een openbaar politiek debat gevoerd kan worden over ingrijpende besluiten, zoals de inhoud van een RES, om de kans op toekomstige conflicten en maatschappelijke verontwaardiging in te perken (Mudde, 2017).

Probleemstelling

Doordat de opstelling van de RES door verschillende actoren afkomstig uit verschillende domeinen wordt gedaan kan dit potentieel leiden tot een diffusie van verantwoordelijkheid (Boogers, 2020). De overheid moet zich uiteindelijk zelf verantwoorden voor het ingeslagen pad terwijl meerdere actoren

dit pad hebben bepaald. *Collaborative governance* kan potentieel een negatief effect hebben op het democratische gehalte van de machtsstructuur omdat niet democratisch verkozen actoren in staat worden gesteld invloed uit te oefenen op beleid (Boogers, 2020).

Boogers (2020) stelt dat er drie grote risico's bestaan met betrekking tot het opstellen van de RES middels het toepassen van een samenwerking tussen publieke- en private actoren: draagvlak, regionale strategie versus lokale belangen, depolitisering en polarisering. In dit onderzoek is onderzocht of deze risico's in deze specifieke casus naar voren komen. Het doel van dit onderzoek is om te verklaren welke invloed de toepassing van *collaborative governance* heeft op het democratische gehalte van de RES. De onderzoeksvraag die hieruit voortvloeit is:

“welke invloed heeft de toepassing van collaborative governance op het democratische gehalte van het besluitvormingsproces omtrent de Regionale Energiestrategieën?”.

Om deze onderzoeksvraag te beantwoorden zijn de volgende deelvragen opgesteld:

1. Hoe verloopt het *collaborative governance* proces binnen de opstelling van een Regionale Energiestrategie?
2. Welke actoren zijn betrokken binnen het besluitvormingsproces?

Maatschappelijke relevantie

Dit onderzoek is om drie verschillende redenen maatschappelijk relevant. Ten eerste tracht dit onderzoek inzichten te verwerven in het beleidsvormingsproces betreffende de RES. Maatschappelijk is dit relevant omdat de plannen die opgesteld zijn in de RES'en grote gevolgen hebben voor de ruimtelijke ontwikkelingen op lokaal gebied. Zo staat in een RES opgenomen waar bijvoorbeeld een zonneweide of windmolen komt te staan. Dit soort ontwikkelingen kunnen ingrijpende gevolgen hebben voor omwonenden.

Ten tweede dient onze maatschappij te verduurzamen om de klimaatdoelen te halen, de RES is hiervoor een belangrijk instrument. Ook tracht dit onderzoek uiteen te zetten hoe individuele belangen van omwonenden zich verhouden tot de groepsbelangen van de maatschappij als geheel. Verder dient dit onderzoek inzicht te geven in de hoe het democratische gehalte van besluitvorming wordt beïnvloed door de toepassing *collaborative governance*. Dit is maatschappelijk van waarde omdat het democratische gehalte van besluitvorming gaat over de hoeveelheid inspraak die de maatschappij heeft op de vorming van beleid en het maken van besluiten.

Ten derde kaart dit onderzoek mogelijke risico's aan die gepaard gaan met deze manier van besturen. Verder tracht dit onderzoek praktijkinzichten te verwerven van het democratisch functioneren van besluitvorming. Dit is maatschappelijk van belang omdat het inzicht biedt in hoe democratisch bepaalde besluiten worden gemaakt en of de maatschappij wel voldoende zijn invloed

kan uitoefenen op de besluitvorming. Hiernaast neemt de weerstand van de maatschappij tegen het tot stand komen van besluiten toe (Hendriks, 2012). Dit onderzoek tracht inzichtelijk te maken hoe *collaborative governance* hierin een rol kan spelen.

Wetenschappelijke/ bestuurskundige relevantie

Engelen (2004) heeft criteria opgesteld waarmee het democratische gehalte van het besluitvormingsproces in verschillende fases geëvalueerd kan worden, maar de focus ligt hierbij echter voornamelijk op de klassiek democratische manier van besturen. Engelen (2004) legt nog geen link met nieuwere en steeds meer opkomende vormen van besturen zoals *collaborative governance*. Het *collaborative governance* model van Ansell & Gash (2008) gaat voornamelijk in op het beleidvormingsproces maar gaat hierbij niet in op de mogelijke gevolgen voor het democratische gehalte van besluitvorming. Dit onderzoek is wetenschappelijk relevant omdat het de relatie tussen *collaborative governance* en democratisch besturen tracht inzichtelijk te maken daar waar deze theoretische concepten nog niet vaak samen onderzocht zijn. Enerzijds dient dit onderzoek te zorgen voor een nieuwe context omtrent het contingentie model van Ansell & Gash (2008). Deze nieuwe context heeft namelijk betrekking op hoe het toepassen *collaborative governance* invloed uitoefent op het democratische gehalte van de uitkomsten van dit proces. Anderzijds tracht dit onderzoek de criteria, opgesteld door Engelen (2004), van democratisch besturen te toetsen in een andere context. Namelijk in een *collaborative governance* verband, in plaats van een klassiek governance verband.

Naast deze koppeling op theoretisch gebied tracht dit onderzoek praktijkinzichten op te leveren. Boogers (2020) heeft geschreven over de potentiële gevaren die kunnen plaatsvinden bij het toepassen van *collaborative governance* maar heeft deze potentiële gevaren niet met een casuonderzoek onderbouwd. Om deze reden kan dit onderzoek deze verwachtingen wetenschappelijk toetsen.

Leeswijzer

Deze scriptie bestaat uit vijf hoofdstukken. Hoofdstuk 1 is de inleiding van dit scriptieonderzoek. In hoofdstuk 2, het theoretisch kader wordt ingegaan op het quadruple helix model, het concept *collaborative governance* en de democratische beginselen van besturen. In hoofdstuk 3, de methodologie, wordt ingegaan op het onderzoeksontwerp met de bijbehorende methodologische verantwoording. In hoofdstuk 4 worden de resultaten beschreven, waarbij wordt ingegaan op de uitkomsten van het onderzoek. Hoofdstuk 5 beschrijft de conclusie & discussie. Hierbij wordt nader ingegaan op het antwoord op de onderzoeksvraag en de beperkingen en discussiepunten van het onderzoek. Verder worden in hoofdstuk 5 nog enkele aanbevelingen voor vervolgonderzoek gedaan.

Hoofdstuk 2: Theoretisch kader

In onderstaande beschrijving zal een nadere toelichting volgen op een aantal concepten die de basis vormen voor dit onderzoek. Allereerst zal het quadruple helix model worden toegelicht. Dit model verbindt namelijk de twee kernconcepten van dit onderzoek, te weten: *collaborative governance* en democratisch gehalte. Na dit model zal het contingentie model van Ansell & Gash (2008) worden toegelicht. Hierna zal een uiteenzetting volgen over de democratische criteria als op gesteld door Engelen (2004). Dit theoretisch kader zal afsluiten met kritiek die betrekking heeft op de relatie tussen *collaborative governance* en democratische criteria.

Quadruple Helix model

Het quadruple helix model stelt dat er een symbiose tussen verschillende sectoren nodig is om te kunnen innoveren in een kenniseconomie (Carayannis & Campbell, 2014). Het model is een uitbreiding op het triple helix model. Volgens dat model kan innovatie floreren wanneer er interactie plaatsvindt tussen kennisinstellingen zoals universiteiten en hogescholen, de private sector en de publieke sector. Het quadruple helix model betreft hierbij nog een extra sector, namelijk de maatschappij (Carayannis & Campbell, 2014). De maatschappij is in een democratie namelijk in staat om andere sectoren te beïnvloeden en is om die reden onderdeel van de symbiose tussen de verschillende sectoren (Leyersdorff, 2012). Gegeven het feit dat de maatschappij invloed uit kan oefenen op innovatie, dienen de democratische beginselen waarop de maatschappij gebouwd is gerespecteerd te worden om innovatie te kunnen laten floreren (Leyersdorff, 2012). Het quadruple helix model stelt dat een verwevenheid tussen deze vier sectoren van belang is om te kunnen innoveren in een kenniseconomie, hierbij dienen alle verschillende sectoren betrokken te worden (Carayannis & Campbell, 2014). Een voorbeeld op beleidsvlak waarin innovatie een belangrijke rol speelt is de opstelling van de RES. Dit komt omdat het over een verandering gaat waar men nog niet eerder op deze schaal mee geconfronteerd is en waarbij alle verschillende sectoren betrokken dienen te worden. Verder zijn alle vier de verschillende sectoren betrokken binnen het opstellen of uitvoeren van de RES (Ministerie BZK, 2019). Vergelijkbaar met het concept *collaborative governance* gaat het quadruple helix model over de samenwerking tussen verschillende sectoren om gezamenlijk tot innovatie of nieuw beleid te komen. Het quadruple helix model verbindt *collaborative governance* en democratische vereisten. Binnen het contingentie model van Ansell & Gash (2008) wordt de rol van democratische vereisten niet expliciet benoemd echter blijkt uit het quadruple helix model dat het betrekken van de maatschappij van belang is om te kunnen innoveren binnen een kennis economie (Carayannis & Campbell, 2014). Een van de redenen waarom *collaborative governance* wordt toegepast is om resultaten te bewerkstelligen die anders niet mogelijk waren, ofwel innovatie. Om de maatschappij te betrekken dienen de democratische beginselen

gewaarborgd te worden (Carayannis & Campbell, 2014). Vanuit de inzichten van het quadruple helix model kan men stellen dat het betrekken van de maatschappij door democratische vereisten te respecteren een onderdeel is van het succes innoveren middels een *collaborative governance* aanpak.

Figuur 1: schematische weergave quadruple helix model

Collaborative governance

In de afgelopen decennia is er een nieuwe vorm van bestuur ontstaan om bestuursvormen die tegenwerken te vervangen, namelijk *collaborative governance* of *networked governance* (Fitjar, Gjelsvik & Rodriguez-Pose, 2014). Daar waar in het verleden de focus van besturen meer top-down en hiërarchisch georiënteerd was is de focus verschoven naar het besturen middels een netwerk benadering die bestuurders beter in staat dient te stellen om complexe problematiek op te lossen Klein & Koppejan (2004) . *Collaborative governance* ofwel samenwerkingsbestuur, brengt publieke- en private stakeholders samen in collectieve forums met overheidsinstanties om samen tot besluitvorming te komen. Bij dit besluitvormingsproces wordt er gestreefd naar besluiten die op consensus zijn gebaseerd. *Collaborative governance* focust zich op langdurige, toekomstgerichte samenwerking en op het bouwen van stabiele relaties tussen zowel private organisaties als publieke instellingen. Gezien het feit dat samenwerkingsbestuur focust op het opbouwen van goede relaties wordt er tijdens het besluitvormingsproces eerder gezocht naar win-win situaties zodat alle betrokken actoren iets aan de samenwerking hebben. Ansell & Gash (2008) definiëren het begrip *collaborative governance* als volgt: “ *A governing arrangement where one or more public agencies directly engage non-state stakeholders in a collective decision-making process that is formal, consensus-oriented, and deliberative in order to carry out a public purpose that could not otherwise be accomplished* ”. Deze definitie benadrukt zes belangrijke criteria om te kunnen spreken van succesvol *collaborative governance* (Ansell & Gash, 2008):

1. Het forum is geïnitieerd door een publieke- organisatie of instelling.
2. Het deelnemersbestand bestaat ook uit private actoren.

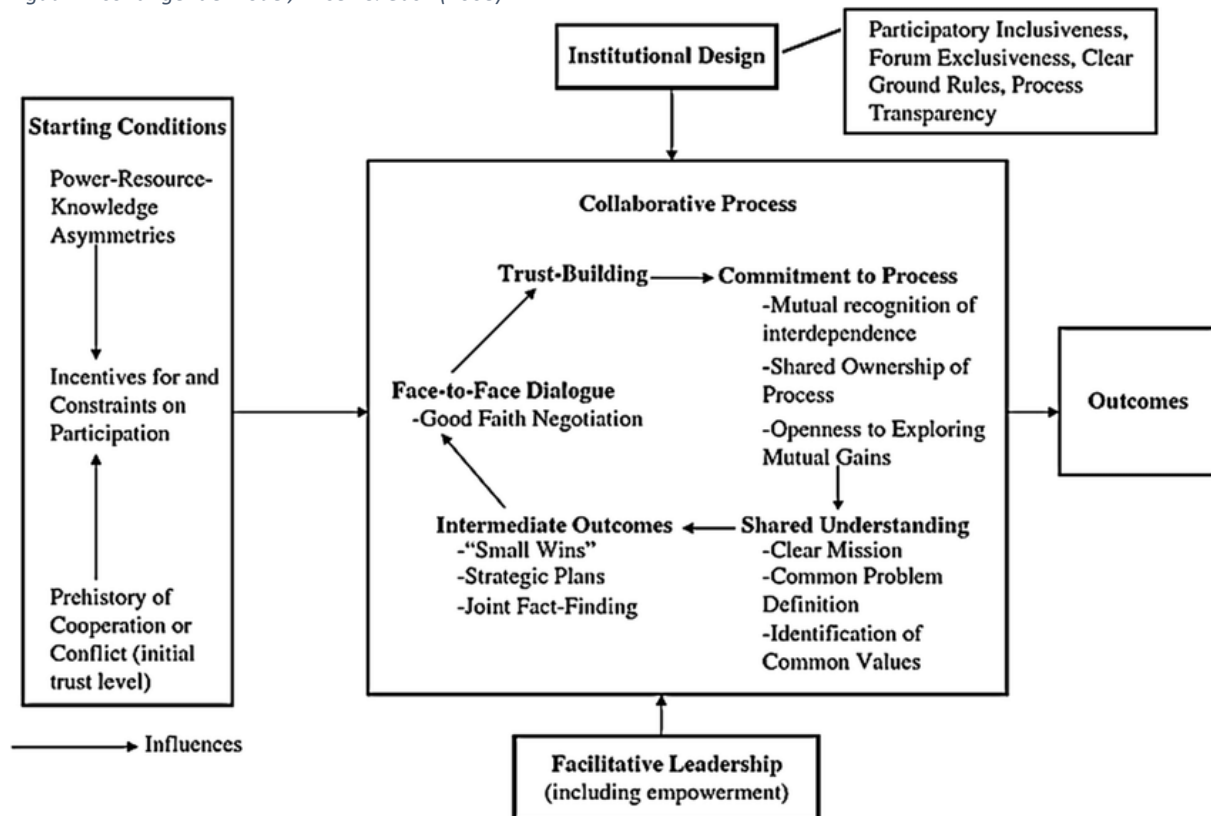
3. De deelnemers zijn direct betrokken bij het besluitvormingsproces en dienen dus niet enkel als adviseurs voor publieke instanties.
4. Het forum is formeel georganiseerd en de bijeenkomsten zijn collectief.
5. Het forum streeft ernaar om beslissingen op basis van consensus te maken. Dit is echter een doel dat in de praktijk niet altijd gerealiseerd kan worden.
6. De focus bij dit samenwerkingsverband ligt op publiek beleid of publiek management.

door andere auteurs wordt aangegeven dat *collaborative governance* ook gaat over de vervaagde grens tussen het publieke- en private domein. Hiermee wordt bedoeld dat in de huidige maatschappij beide domeinen steeds meer tot samenwerkingsverbanden komen en dat besluitvorming door zowel private- als publieke actoren samen tot stand komt, hierdoor vervaagt de grens tussen publiek en privaat dus steeds meer (Stoker, 1998).

Contingentie model

Het proces van *collaborative governance* wordt door Ansell & Gash (2008) verwerkt in een contingentiemodel. Dit model stelt dat het collaboratie proces en de uitkomsten hiervan worden beïnvloed door een aantal factoren; startcondities, institutioneel ontwerp en faciliterend leiderschap. Aan de hand van het contingentie model zal het proces van *collaborative governance* verder worden toegelicht. Hierbij zal ook worden ingegaan op de koppeling tussen de relatie tussen enerzijds het contingentie model en het concept democratisch gehalte zoals omschreven door Engelen (2004).

Figuur 2: contingentie model, Ansell & Gash (2008)

Startcondities

Aan de linkerkzijde zijn de startcondities genoemd die nodig zijn om een collaboratief proces te starten. Deze startcondities bestaan uit drie onderdelen: de asymmetrie van macht en middelen, de prikkel die nodig is om te willen participeren en een voorgeschiedenis van conflict of coöperatie. De asymmetrie tussen macht en middelen is een probleem dat in de praktijk veelvuldig voorkomt wanneer het samenwerken betreft. Wanneer de ene actor over meer macht en middelen beschikt kan er een ongelijke verhouding ontstaan tussen deze actor en andere actoren in het samenwerkingsverband. In de praktijk kan dit ervoor zorgen dat het samenwerkingsverband gevoelig is voor manipulatie. Verder kan een asymmetrie in macht en middelen leiden tot een lage mate van onderling vertrouwen en mindere mate van betrokkenheid bij de verschillende actoren (Ansell & Gash, 2008). Een asymmetrie in macht en middelen vergroot volgens Ansell & Gash (2008) het risico op manipulatie. Gelet op het democratische vereiste om minderheden te beschermen is dit nadelig (Engelen, 2004). Hiernaast stellen Ansell & Gash (2008) dat deze asymmetrie negatieve invloed kan uitoefenen op het onderling vertrouwen en de betrokkenheid bij het project. Engelen (2004) kaart aan dat vertrouwen en politieke betrokkenheid belangrijke pijlers zijn om een democratisch systeem effectief te laten functioneren.

Naast de asymmetrie tussen macht en middelen is het van belang dat er een bepaalde prikkel

aanwezig is die actoren aanzet om te participeren. Om te kunnen spreken van een prikkel om te participeren is het van belang dat de desbetreffende actor de verwachting heeft dat participatie aan het samenwerkingsverband kan leiden tot gewenste resultaten. Hierbij speelt een asymmetrie tussen macht en middelen wederom een rol. Wanneer deze asymmetrie groot is zal de desbetreffende actor eerder de verwachting hebben dat een dergelijke samenwerking kan resulteren in ongewenste resultaten.

Naast asymmetrie van macht en middelen speelt ook het hebben van alternatieven een belangrijke rol om te kiezen voor een samenwerking. Wanneer een actor beschikt over betere alternatieven om zijn doelen te realiseren dan zal deze actor minder snel een samenwerkingsverband aangaan. Wanneer de desbetreffende actor niet beschikt over betere alternatieven zal de prikkel om samen te werken juist wel sterk aanwezig zijn (Ansell & Gash, 2008).

Het derde onderdeel dat valt onder startcondities gaat over de voorgeschiedenis van een mogelijk samenwerkingsverband. Ansell & Gash (2008) stellen dat negatieve ervaringen invloed hebben op toekomstige samenwerkingen. Zo kunnen conflicten in het verleden leiden tot een afbraak van vertrouwen en daarnaast leiden tot terughoudendheid. Vanuit een democratisch perspectief is de afbraak van vertrouwen in het samenwerkingsproces een negatieve ontwikkeling (Engelen, 2004). Ook Hendriks (2012) benoemt het belang van vertrouwen in het bestuur als belangrijke basis voor een democratie. De schade aan dit vertrouwen ondermijnt de basis waarop bestuurders gezag hebben. Hier tegenover staat wel dat wanneer samenwerking in het verleden gunstig heeft uitgepakt dit kan leiden tot meer vertrouwen in nieuwe samenwerkingsverbanden (Ansell & Gash, 2008).

Faciliterend leiderschap

Binnen het contingentie model van Ansell & Gash (2008) speelt faciliterend leiderschap een belangrijke rol. De leider wordt hierbij omschreven als een persoon of partij die in staat is om partijen bij elkaar te brengen en samenwerkingsproces op sleeptouw neemt. Concreet betekent dit dat een faciliterende leider in staat is om in tijden van conflict te kunnen mediëren tussen verschillende belanghebbende en het verzekeren van de integriteit van het proces (Ansell & Gash, 2008). Verder kaarten Ysa, Sierra & Esteve (2014) aan in hun onderzoek dat faciliterend leiderschap het vertrouwen positief beïnvloedt. Gelet op de criteria van democratisch gehalte is de toename van vertrouwen positief, mits inwoners hierbij betrokken zijn (Engelen, 2004).

Institutioneel ontwerp

Het institutionele ontwerp heeft betrekking op de basisregels die gebonden zijn aan het samenwerkingsproces. Ansell & Gash (2008) benoemen in hun contingentie model vier elementen

die verbonden zijn aan het institutionele ontwerp van een samenwerkingsverband: de mate van inclusiviteit en openheid, de exclusiviteit van het forum, het bestaan van duidelijke basisregels en de mate van transparantie. Ansell & Gash (2008) stellen dat de mate van inclusiviteit in de praktijk een van de meest voorkomende problemen is. Dit betekent dat niet alle actoren die mogelijk willen of kunnen participeren worden betrokken in het samenwerkingsverband. Wanneer actoren niet worden betrokken in het samenwerkingsverband zijn ze ook niet in staat om hun belangen te behartigen en dit is nadelig voor de legitimiteit van het *governance* proces. Ook met het oog op de democratische legitimiteit van het besluitvormingsproces zijn de inclusie criteria van groot belang. Indien een grote ongelijkheid bestaat tussen de subjecten van besluitvorming en de objecten van besluitvorming kan men de democratische legitimiteit niet waarborgen (Engelen, 2004). Hiernaast is de mate van responsiviteit van het beleid laag wanneer de preferenties van de demos niet effectief worden meegenomen (Engelen, 2004). De mate waarin een actor zich verbonden voelt met het samenwerkingsverband is afhankelijk van de mate waarin de desbetreffende actor een legitieme kans tot participatie heeft ervaren (Klein & Koppejan, 2004). Verder wordt aangekaart dat een inclusief samenwerkingsverband ook niet gewilde actoren betreft binnen het proces om de legitimiteit van de uitkomsten te kunnen waarborgen (Ansell & Gash, 2008). Een *collaborative governance* proces hoeft niet per definitie inclusief te zijn, gelet op de criteria van democratische besluitvorming kan dit nadelig zijn. Follesdal & Hix (2006) stellen dat het toepassen van nieuwere vormen van besturen zoals *collaborative governance* het risico op een lagere mate van democratische inclusiviteit vergroot.

Exclusiviteit van het forum heeft een sterke samenhang met een van de eerder genoemde startvoorwaarde namelijk dat er een prikkel tot participatie aanwezig moet zijn. Exclusiviteit van het forum betekent dat het forum in staat is om iets te bereiken wat niet in andere fora te bereiken valt. De prikkel tot participatie ontstaat hier uit het gegeven dat het desbetreffende fora een exclusieve mogelijkheid biedt om op een bepaald vlak inspraak te hebben (Ansell & Gash, 2008).

Het hebben van duidelijke basisregels zoals bepaalde schriftelijke overeenkomsten of het transparant houden van het proces zijn belangrijke instituties binnen het samenwerkingsproces. Deze instituties zijn belangrijk omdat ze het proces zowel op legitimiteit als effectiviteit verbeteren (Ansell & Gash, 2008). Ook Klein & Koppejan (2004) geven aan dat het afspreken van basisregels helderheid en transparantie geeft en dat dit positieve gevolgen heeft voor en het vertrouwen en de legitimiteit van de samenwerking. Dit zijn belangrijke democratische beginselen (Engelen, 2004). Het concreet vastleggen van grondregels binnen een dergelijk samenwerkingsverband kan positieve gevolgen hebben voor de legitimiteit, vertrouwen en transparantie met betrekking tot verantwoording en kan om die reden bijdragen aan het democratische gehalte van dit samenwerkingsverband. Met het oog op democratie dient het proces niet alleen transparant te zijn

bij de betrokkenen in het samenwerkingsverband onderling. Het is namelijk van belang dat het proces inzichtelijk is en dat de gemaakte besluiten verantwoord kunnen worden richting de demos ofwel het volk (Engelen, 2004).

Samenwerkingsproces

Het samenwerkingsproces zoals omschreven door Ansell & Gash (2008) zal nu uiteen worden gezet. Het is belangrijk om te begrijpen dat het samenwerkingsmodel van Ansell & Gash (2008) cyclisch van aard is en niet lineair. Deze cyclus bestaat uit de volgende onderdelen: persoonlijk contact (Face-to-Face dialogue), bouwen van onderling vertrouwen, toewijding aan het samenwerkingsproces, het hebben van een gemeenschappelijke visie en tussentijdse resultaten. Het circulaire samenwerkingsproces wordt beïnvloed door de aanwezigheid van bepaalde startcondities, mate van faciliterend leiderschap en het institutionele ontwerp van het samenwerkingsverband Ansell & Gash (2008).

De kwaliteit van de communicatie van actoren onderling staat aan de basis van een succesvolle samenwerking. Eggers & Goldsmith (2003) stellen dat een gebrekkige communicatie tussen actoren onderling afbreuk doet aan de kwaliteit van het samenwerkingsverband. Huxham (1996) geeft verder nog aan dat de rol van communicatie tussen individuen van belang is en niet zozeer de communicatie van organisaties onderling.

Het tweede element in de samenwerkingscyclus heeft betrekking op het opbouwen van vertrouwen. Het ontbreken van vertrouwen tussen actoren onderling is een veel voorkomend startpunt voor het ontstaan van *collaborative governance* (Ansell & Gash, 2008). De focus van *collaborative governance* ligt niet alleen op onderhandelingen, maar juist op het bouwen van vertrouwen en het ontwikkelen van een solide basis waarop men kan samenwerken (Ansell & Gash, 2008). Gelet op de democratische beginselen is het verstevigen van vertrouwen in een systeem een positieve ontwikkeling. Hierbij dient echter de nuance gemaakt te worden dat burgers dan wel een rol in het desbetreffende systeem dienen te spelen (Engelen, 2004). Klein & Koppejan (2004) stellen dat men kan spreken over een hoge mate van onderling vertrouwen tussen actoren wanneer actoren onderling de perceptie van elkaar hebben dat iedereen in het samenwerkingsverband beschikt over de juiste intenties.

Het derde element gaat over de mate van commitment die een actor heeft met het samenwerkingsverband. Men spreekt van een hoge mate van commitment wanneer de desbetreffende actor vertrouwen heeft in het proces en bereid is een actieve bijdrage te leveren om tot de gewenste resultaten te komen (Ansell & Gash, 2008).

Het vierde element gaat over een gedeelde visie tussen de betrokken actoren. Huxman (1996) stelt dat men kan spreken over een gedeelde visie als de actoren in een

samenwerkingsverband gezamenlijk een probleemstelling hebben kunnen formuleren. De vorming van deze probleemstelling is op consensus gebaseerd.

Het vijfde element in het samenwerkingsproces grijpt terug op het delen van tussentijdse resultaten. Ansell & Gash (2008) stellen dat het tussentijds delen van de resultaten en de mogelijke successen van het samenwerkingsverband een positieve invloed kan uitoefenen op de motivatie van de actoren. Het behalen van korte termijn doelen is positief voor het vertrouwen in het samenwerkingsverband en de commitment van de betrokken actoren (Ansell & Gash, 2008).

Democratisch gehalte

Nu volgt een beschrijving van de criteria die bestaan om het democratisch gehalte van een besluitvormingsproces te kunnen beoordelen. Hiervoor zal worden ingegaan op de criteria als opgesteld door Engelen (2004). Dit is van belang omdat het concept democratische gehalte samen met het concept *collaborative governance* de leidraad vormen voor dit onderzoek. De letterlijke betekenis van het begrip democratie luidt als volgt: 'zelfbestuur door het volk' (Engelen, 2004). Om te kunnen spreken van een democratisch systeem moet aan bepaalde democratische eisen worden voldaan op twee hoofdvlakken: enerzijds het bestuur en anderzijds de demos. De demos staat synoniem voor 'het volk'. Volgens Hemerijck (2004) kan de democratische legitimiteit beoordeeld worden door te kijken naar de input die geleverd wordt aan het besluitvormingsproces en de uiteindelijk output. De theoretische uiteenzetting van het begrip democratische legitimiteit door van Engelen (2004) is een uitbreiding hiervan. Om te beoordelen of het bestuur van een systeem democratisch legitiem is dient er gekeken te worden naar vier verschillende fases; input, throughput, output/outcomes en feedback (Engelen, 2004). Voor iedere fase gelden bepaalde vereiste waaraan voldaan dient te worden om te kunnen spreken van een democratisch legitieme manier van opereren (Engelen, 2004). Deze verschillende fases inclusief de democratische criteria zullen hieronder verder uiteengezet worden. Naast het bestuur staat de demos centraal in de beoordeling van het democratisch gehalte van een systeem. De demos betreft de personen die worden geconfronteerd met de uitkomsten van het bestuurlijke proces (Engelen, 2004). Individuen die worden geraakt door besluitvorming worden ook aangeduid als objecten van besluitvorming. Volgens Engelen (2004) is het democratisch gezien van belang dat deze objecten van besluitvorming direct of indirect betrokken zijn bij de besluitvorming (subjecten van besluitvorming). Naast de vraag wie behoren tot de objecten van besluitvorming heeft het demos gedeelte ook betrekking op de politieke cultuur die heerst. Dit zal in het onderstaande nog verder worden uitgewerkt.

Input

Input is de eerste fase die te onderscheiden is in het bestuurlijke proces. Engelen (2004) stelt enkele criteria op waaraan voldaan dient te worden om te kunnen spreken van democratische gevormde input in het besluitvormingsproces. Zo moet er (a) steun zijn voor gezagdragers en het systeem waarin zij opereren; (b) moeten burgers participeren om hun voorkeuren en verwachtingen kenbaar te maken; (c) deze voorkeuren en verwachtingen gerepresenteerd moeten worden in het besluitvormingsproces. Deze verschillende criteria zijn terug te vinden in tabel 1.

Steun voor gezagdragers en het huidige systeem is het eerste criterium dat Engelen (2004) stelt aan de inputfase. In een democratisch georganiseerd systeem zijn centrale verkiezingen een schoolvoorbeeld van hoe voldaan kan worden aan dit criterium. Het gegeven dat mensen stemmen stelt mensen in staat bepaalde gezagdragers aan te stellen. Engelen (2004) kaart echter aan dat dit niet direct gelijk staat aan het ondersteunen van het huidige besluitvormingsproces. Het ontbreken van substantiële weerstand tegen het huidige besluitvormingssysteem is een betere indicator voor (impliciete) steun aan het huidige systeem (Engelen, 2004). Voermans & Waling (2017) vullen hierbij aan dat substantiële wijzigingen in het systeem kunnen leiden tot een afbraak van het vertrouwen in het systeem en de legitimiteit ervan.

Het tweede criterium dat gesteld is aan de inputfase is dat burgers actief moeten participeren om hun voorkeuren en verwachtingen kenbaar te maken. Het onderliggende idee hierbij is dat de kwaliteit en legitimiteit van de besluitvorming hoger is wanneer rekening gehouden kan worden met de wensen van de bevolking. Om dit te realiseren is het van belang dat deze wensen bekend zijn binnen het besluitvormingsorgaan (Engelen, 2004). De mate van participatie die afdoende is om dit te realiseren staat ter discussie. Zo kaart Boogers (2020) aan dat burgers actief betrokken dienen te worden bij de besluitvorming omtrent grote en ingrijpende projecten om het draagvlak voor deze besluitvorming te kunnen waarborgen.

Het derde criterium dat opgesteld is heeft betrekking op representatie. Een van de pijlers van het democratisch gedachtegoed is dat de voorkeuren en verwachtingen van de demos gerepresenteerd zijn in het opgestelde beleid (Olsen, 2013). Het begrip representatie is echter ambigu van aard. Zo zou men kunnen beargumenteren dat gekozen politieke vertegenwoordigers de belangen van kiezers die op hen hebben gestemd als leidraad dienen te gebruiken daar waar andere stellen dat gekozen politici het belang van de maatschappij als geheel dienen te volgen om te kunnen spreken van representativiteit (Witteveen, 2000). Verder stelt Ankersmit (1987) dat representatie een utopisch streven is aangezien het individu niet beschikt over een heldere mening of visie op iedere politieke kwestie.

Throughput

Naast de manier waarin input geleverd kan worden aan het besluitvormingsorgaan bestaan drie criteria om te kunnen beoordelen of de besluiten democratisch genomen zijn namelijk; (d) de mogelijkheid voor burgers om te participeren aan de besluitvorming, (e) besluitvorming op basis van een stemprocedure of op basis van argumentatie, (f) bescherming van de minderheid (Engelen, 2004).

Het eerste criterium dat wordt gesteld aan de zogenoemde throughput is het gegeven dat burgers participeren in de besluitvorming. De mate waarin voldaan moet worden aan deze criteria is niet geheel duidelijk. Zo stelt een meer representatief georiënteerde democratische benadering dat het kiezen van mensen die besluiten nemen burgers genoeg in staat stelt om indirect te participeren in de besluitvorming (Engelen, 2004). Echter kan men ook beargumenteren dat burgers actiever betrokken dienen te worden omdat dit zowel het democratisch draagvlak kan vergroten als dat het nieuwe inzichten kan opleveren (Stokkum, 2003). Boogers (2020) benoemt het niet voldoen aan deze criteria als het gevaar depolitisering en polarisering. Concreet betekent dit gevaar dat het niet actief betrekken van burgers in het politieke proces en het vergroten van de discretionaire ruimte van bewindslieden op termijn kan leiden tot conflict.

Het tweede criteria die wordt gesteld is dat de besluitvorming op basis van een stemprocedure of de besluitvorming moet berusten op argumentatie. Wanneer besluiten gevormd worden op basis van een stemprocedure dient te gelden dat keuzes worden gemaakt op basis van welke voorkeuren de meeste stemmen hebben opgehaald, dit is een vrij directe manier van democratie (Engelen, 2004). Bij besluitvorming op basis van argumentatie ligt het zwaartepunt op het gezamenlijk vormen van consensus over bepaalde beleidskeuzes (Engelen, 2004).

Het derde democratische criterium dat wordt gesteld aan de throughput fase is dat minderheden beschermt dienen te worden voor de uitkomsten van een besluit. Manieren om minderheden te beschermen voor uitkomsten is het bieden van compensatie van geleden schade of door op andere punten concessies te doen (Engelen, 2004).

Output/outcomes

Naast de manier waarop input geleverd wordt en de uiteindelijke manier waarop besluiten genomen worden zijn er ook democratische criteria opgesteld voor de uiteindelijke uitkomsten van het beleid. Deze criteria hebben betrekking op (g) de responsiviteit van de beleidsuitkomsten. Responsiviteit van het beleid wordt door Engelen (2004) omschreven als de mate waarin het beleid overeenstemt met de eerder naar voren gekomen preferenties van de demos.

Feedback

In de feedback fase hebben de criteria betrekking op; (h) het afleggen van verantwoording voor de resultaten van het gevormde beleid en het terugkoppelen van deze beleidsresultaten. Dit is een van de kernelementen van democratisch besturen. Zonder het onderdeel van verantwoording afleggen kunnen andere onderdelen niet effectief gewaarborgd worden. Men kan bijvoorbeeld moeilijk een systeem of bewindspersonen steunen wanneer men niet op de hoogte is van de uitkomsten van het gevormde beleid (Lord, 1998). Tevens zullen gekozen bewindslieden de belangen van het volk vertegenwoordigen in de uiteindelijk beleidsvorming omdat ze weten dat ze zichzelf moeten verantwoorden voor de gemaakte keuzes. Olsen (2013) vult hierop aan dat bewindslieden niet alleen zichzelf moeten verantwoorden maar ook moeten worden bestraft indien ze misbruik hebben gemaakt van de verkregen machtspositie. Het afleggen van verantwoording tracht als instrument te dienen om de representativiteit en responsiviteit van het beleid te waarborgen (Engelen, 2004). In een effectief democratisch systeem bestaan vijf verschillende feedbackmechanisme.

Het eerste mechanisme dat door Engelen (2004) omschreven wordt is dat er sprake is van een electorale cyclus middels periodieke verkiezingen. Op deze manier kunnen slecht functionerende bewindslieden worden vervangen. Het tweede mechanisme is het bestaan van politiek partijen. Politieke partijen selecteren namelijk toekomstige politieke leiders en leiden deze op, ze controleren het functioneren van het bestuurlijke apparaat en ze zijn betrokken bij het activeren van kiesgerechtigde om te stemmen (Engelen, 2004). Het derde feedbackmechanisme dat Engelen (2004) benoemt is de media. Deze media volgt namelijk actief de acties van de gekozen bewindslieden en informeren het volk ofwel demos hierover (Engelen, 2004). Tucker, Theocharis, Roberts & Barberà (2017) kaarten aan dat met name de opkomst van de sociale media mensen in staat stelt om groepen die anderzijds niet gehoord werden een stem te geven en breidt op die manier de controlerende en informerende werking van de verschillende media uit. Het vierde feedbackmechanisme is bestuurlijk van aard en betreft een systeem van controle. Binnen een bestuurlijke organisatie moeten de taken duidelijk afgebakend zijn en dient er een systeem te bestaan waarin op een hiërarchische manier verantwoording wordt afgelegd over de uitvoering van de desbetreffende taken (Engelen, 2004). Het laatste feedbackmechanisme dat omschreven wordt door Engelen (2004) is de rechterlijke macht. Binnen een democratisch systeem bestaat te allen tijde de mogelijkheid om tegen genomen besluiten en de mogelijke gevolgen hier in beroep te gaan. Dit feedbackmechanisme wordt voornamelijk toegepast wanneer men spreekt van conflicten of tegenstrijdige belangen (Engelen, 2004).

Demos

Het begrip democratie bestaat hoofdzakelijk uit twee onderdelen, namelijk het bestuur en de demos ofwel het volk. Binnen het onderdeel demos bestaan twee democratische vereisten. Enerzijds (i) de identiteit van object- en subject van besluitvorming en anderzijds (j) de burgerlijke politieke cultuur. In een ideaaltypisch democratisch systeem zijn de objecten van beleid gelijk aan de subjecten van het beleid. Kortom de burgers die de input leveren aan het bestuursorgaan zijn dezelfde burgers die door dit gevormde beleid beïnvloedt worden (Engelen, 2004). Het vergroten van de schaal waarop politiek geopereerd wordt, verplaatsing van politieke verantwoordelijkheden, toenemende economische- en maatschappelijke afhankelijkheden leiden ertoe dat steeds opnieuw moet worden gekeken wie tot de demos behoren (Hajer, 2003). In de praktijk betekent dit dat objecten en subjecten van beleid steeds meer uiteendrijven. Dit vormt een bedreiging voor de waarborging van de democratische beginselen omdat individuen die wel geraakt worden door besluiten niet vanzelfsprekend meer invloed uit kunnen oefenen op het vormen van deze besluiten (Hajer, 2003).

Het tweede democratische vereiste heeft te maken met de burgerlijke politieke cultuur van de demos. Daeman (1984) heeft drie globale voorwaarde voor een stabiele democratie opgesteld die te maken hebben met de burgerlijke politieke cultuur van de demos. Ten eerste moet er binnen de demos een mate van politieke betrokkenheid bestaan. Ten tweede moeten burgers onderling tot op zekere hoogte het gevoel hebben verbonden te zijn met andere burgers. Ten derde moeten burgers tot op zekere hoogte gehecht zijn aan het systeem waarin ze leven. Burgers moeten in staat zijn om bepaalde collectieve beslissingen te aanvaarden voor wat ze zijn (Daeman, 1984). Engelen (2004) kaart aan dat het lastig te kwantificeren is wanneer aan deze voorwaarde wordt voldaan omdat het sociale constructen zijn. De onderstaande tabel geeft een schematisch overzicht van het gedachtegoed omtrent de democratische criteria van besluitvorming.

Tabel 1 democratische criteria voor besluitvorming (Engelen, 2004)

Kernaspect democratie	Democratische vereisten
(1) Bestuur	
Input	a) Steun voor gezagdragers en systeem b) Participatie om voorkeuren kenbaar te maken c) Representatie
Throughput	d) Deelname aan de besluitvorming

	<ul style="list-style-type: none"> e) Besluitvorming via stemmen dan wel argumentatie f) Bescherming van de minderheid
Output/ outcomes	<ul style="list-style-type: none"> g) Responsiviteit van beleidsuitkomsten
Feedback	<ul style="list-style-type: none"> h) Verantwoording & terugkoppeling
(2) Demos	<ul style="list-style-type: none"> i) Identiteit van object en subject besluitvorming j) Burgerlijke politieke cultuur.

Kritiek op *collaborative governance*

Door de netwerkgerichte aard van het *collaborative governance* proces gaat het verantwoord worden van de gemaakte keuzes en het opgestelde beleid anders dan in een standaard politiek bureaucratisch systeem. Binnen de bestuurskunde is men het erover eens dat democratische verantwoording pas gerealiseerd kan worden wanneer de instituties rondom het systeem goed ontwikkeld zijn (Olsen, 2013). Instituties dienen als middel waarmee het systeem gecontroleerd kan worden, kan leren en zichzelf kan verbeteren. De onderliggende basisassumptie is dat bewindslieden beter presteren wanneer ze verantwoordelijk kunnen worden gehouden voor hun handelen (Olsen, 2013). Concreet betekent verantwoording afleggen dat bewindslieden hun keuzes en gedrag moeten kunnen uitleggen aan het volk, ofwel demos, en dat zij bestraft dienen te worden wanneer ze gefaald hebben in hun functioneren (Olsen, 2013). Binnen een systeem van *collaborative governance* ontbreekt er in zekere mate een mechanisme van verantwoording. Actoren in het samenwerkingsverband onderling moeten welk verantwoordelijkheid afleggen naar elkaar maar niet concreet naar de demos (Ansell & Gash, 2008).

Verder is het afleggen van verantwoording gecompliceerder omdat de verschillende actoren verschillende verantwoordingsmechanisme hebben. Een bedrijf moet zich bijvoorbeeld verantwoorden richting de aandeelhouders maar niet aan de bevolking (Bryson, Crosby & Stone, 2006). Publieke organisaties dienen echter wel verantwoording af te leggen aan de demos (Olsen, 2013). Zo kan het zijn dat een gemeente die deelneemt aan een degelijk samenwerkingsverband verantwoording moet afleggen voor het opgestelde beleid ondanks dat meerdere, niet via verkiezingen benoemde actoren ook invloed hebben gehad op de uiteindelijk besluitvorming (Olsen, 2013).

Hiernaast wordt binnen een systeem van *collaborative governance* getracht beslissingen te maken op basis van consensus. Dit principe staat niet in lijn met het democratische principe dat men

binnen het keuzeprocess dient te streven naar besluiten op basis van meerderheid (Engelen, 2004). Een democratie gaat niet over het maken van besluiten op basis van consensus, democratie gaat over het in staat stellen van mensen om besluiten te maken op basis van meerderheid om verandering teweeg te kunnen brengen die meerwaarde oplevert voor de maatschappij (Glasbergen, Biermann & Mol, 2007).

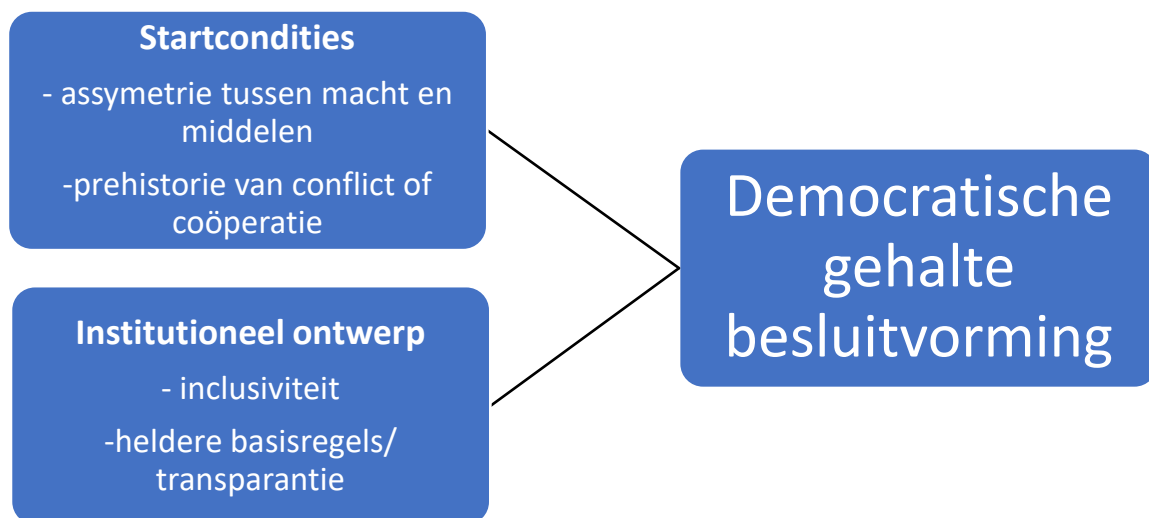
Verder zorgt besluitvorming op basis van consensus voor minder transparantie over hoe besluiten tot stand zijn gekomen wat nadelige gevolgen kan hebben voor het tot verantwoording roepen van de besluitvormers (Olsen, 2013). Bryson, Crosby & Stone (2006) beschrijven dat *collaborative governance* samenwerkingsverbanden formeel van aard zijn. Deze mate van formaliteit kan juist weer bijdrage aan het functioneren van het verantwoordelijkheidsmechanisme. Een ander argument dat in de literatuur naar voren wordt gebracht omtrent het verantwoordingsvraagstuk is de publieke waarde die *collaborative governance* oplevert. Bryson, Crosby & Stone (2006) stellen dat de voornaamste taak van overheidsbeleid is om meerwaarde te creëren voor de maatschappij. *Collaborative governance* biedt de kans om ontwikkelingen teweeg te brengen die anders niet realiseerbaar zijn (Ansell & Gash, 2008). Het creëren van meerwaarde voor de maatschappij weegt volgens Bryson, Crosby & Stone (2006) zwaarder dan het verantwoordingsvraagstuk. Het toepassen van *collaborative governance* is om die reden ook met oog op het verantwoordelijkheid vraagstuk te verantwoorden omdat het toepassen van *collaborative governance* potentieel meer meerwaarde creëert dan het strikt na leven van het verantwoordelijkheidsvraagstuk (Bryson, Crosby & Stone, 2006). Men kan zich echter afvragen of op termijn het toepassen van *collaborative governance* wel meerwaarde voor de maatschappij kan garanderen (Bingham, 2009). De private sector krijgt in een dergelijk samenwerkingsverband de kans om hun belangen te blijven behartigen daar waar deze belangen niet per definitie overeen hoeven te komen met de belangen van de maatschappij in zijn geheel (Bingham, 2009). Glasbergen, Biermann & Mol (2007) nuanceren de kritiek op het gebruik van *collaborative governance* door te stellen dat het bedrijven van politiek en het vormen van beleid inherent ook betekent dat er concessies gedaan moeten worden en dat dit dus ook doorwerkt op concepten als verantwoording en participatie. Bingham (2009) stelt dat het toepassen van *collaborative governance* de demos in de besluitvorming teveel uitsluit omdat het slechts een van de actoren aan de onderhandeltafel is mits ze überhaupt worden betrokken. Echter stellen Barnes, Knops, Newman & Sullivan (2004) dat het toepassen van *collaborative governance* op lokale schaal juist de mogelijkheden enorm vergroot om burgerparticipatie te verbeteren. Zo kan het toepassen van een dergelijk samenwerkingsverband betekenen dat buurtbewoners een plek aan de onderhandeltafel hebben of zelf initiatieven kunnen indienen om bijvoorbeeld de openbare ruimte in hun wijk opnieuw in te richten.

Conceptueel model

In onderstaande tabel is een overzicht weergegeven van de onderdelen uit het contingentie model van Ansell & Gash (2008) in relatie tot de democratische criteria opgesteld door Engelen (2004). Hierbij is gekeken naar de startcondities en het institutionele ontwerp en de invloed die deze potentieel hebben op een aantal democratische criteria. Uiteindelijk is voor het conceptuele model de keuze gemaakt om een viertal criteria te operationaliseren: steun voor gezagdragers en systeem, participatie, representatie en verantwoording & terugkoppeling. De keuze hiervoor is gemaakt omdat wanneer alle criteria behandeld zouden worden in dit onderzoek het risico bestaat dat er te weinig diepgang ontstaat. Deze vier criteria komen terug in de verschillende componenten van het contingentie model en zijn om deze reden geselecteerd.

Tabel 2: koppeling contingentie model Ansell & Gash (2008) met democratische criteria Engelen (2004).

Overzicht verhoudingen contingentie model ten opzichte van democratische criteria	
(Startcondities) Asymmetrie tussen macht en middelen	A) Steun voor gezagdragers en systeem F) Bescherming van de minderheid G) responsiviteit van de beleidsuitkomsten H) verantwoording en terugkoppeling
(Startcondities) Prehistorie van conflict of coöperatie	A) steun voor gezagdragers en systeem H) verantwoording en terugkoppeling
(institutioneel ontwerp) Inclusiviteit platform	A) Steun voor gezagdragers en systeem B) Participatie om voorkeuren kenbaar te maken C) Representatie D) Deelname aan de besluitvorming E) Besluitvorming via stemmen dan wel argumentatie F) Bescherming van de minderheid G) Responsiviteit van beleidsuitkomsten H) Verantwoording & terugkoppeling
(Institutioneel ontwerp) Basisregels transparantie	A) steun voor gezagdragers en systeem H) verantwoording en terugkoppeling

Figuur 3: conceptueel model

Gekeken naar de startcondities hebben twee onderdelen betrekking op de democratische criteria zoals opgesteld door Engelen (2004). De asymmetrie tussen macht en middelen heeft invloed op de democratische vereisten steun en verantwoording. Een mogelijke prehistorie van conflict of coöperatie beïnvloedt het democratische gehalte van de besluitvorming op dezelfde democratische vereisten. Met oog op het institutionele ontwerp zijn er twee onderdelen die van invloed zijn op het democratische gehalte van besluitvorming. Inclusiviteit heeft betrekking op zowel steun als verantwoording, maar heeft verder ook invloed op participatie en representatie. Het hebben van duidelijke basis regels/ transparant proces oefent invloed uit op de democratische concepten steun en verantwoording. In het onderstaande overzicht staan de verschillende hypothesen omschreven inclusief de bijbehorende visuele weergave.

H1: Een beperkte mate van asymmetrie tussen de macht en middelen van verschillende actoren heeft een positieve invloed op de steun voor de gezagdragers en het systeem waarin ze opereren.

H2: Een beperkte mate van asymmetrie tussen de macht en middelen van verschillende actoren heeft een positieve invloed op het verantwoordingsmechanisme van de besluitvorming.

H3: Een prehistorie van coöperatie tussen actoren heeft een positieve invloed op de steun voor de gezagdragers en het systeem waarin ze opereren

H4: Een prehistorie van coöperatie tussen actoren heeft een positieve invloed op het verantwoordingsprincipe van het besluitvormingsproces.

H5: Een prehistorie van conflict tussen actoren heeft een negatieve invloed op de steun voor de gezagdragers en het systeem waarin ze opereren.

H6: Een prehistorie van conflict tussen actoren heeft een negatieve invloed op het verantwoordingsmechanisme van de besluitvorming.

H7: Inclusiviteit heeft een positieve invloed op de steun voor gezagdragers en het systeem.

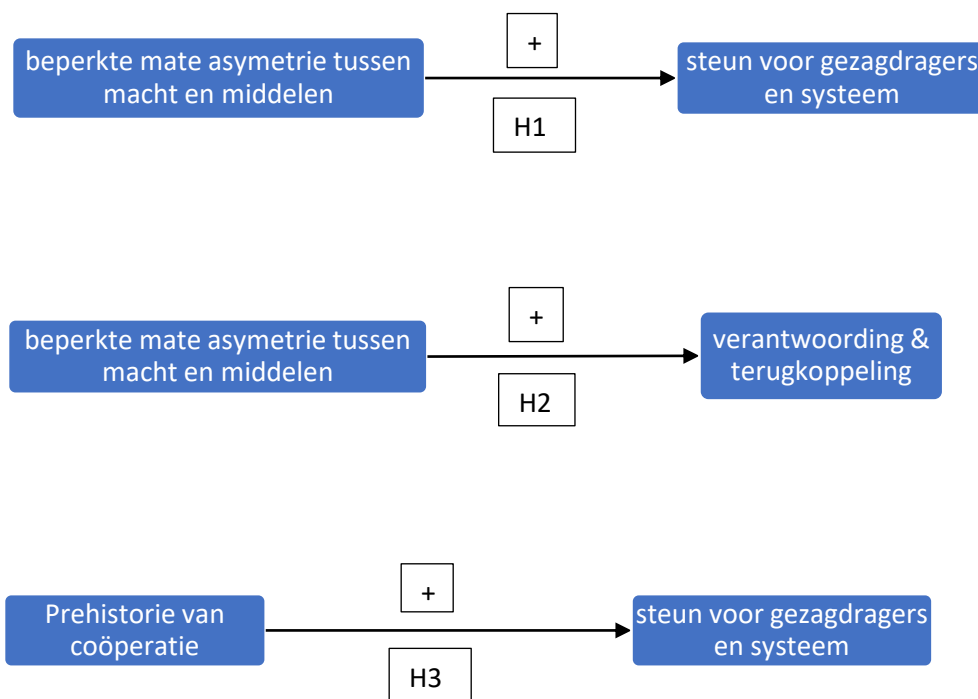
H8: Inclusiviteit heeft een positieve invloed op de mate van participatie in het besluitvormingsproces.

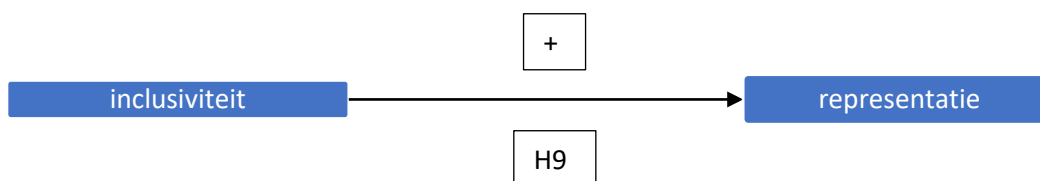
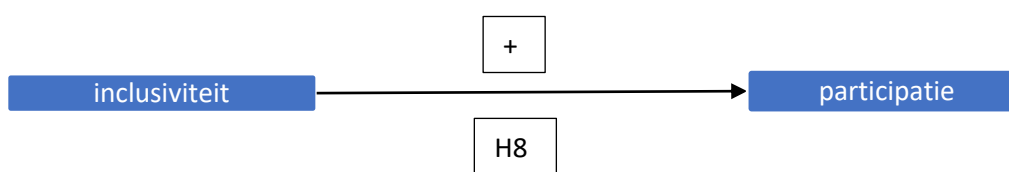
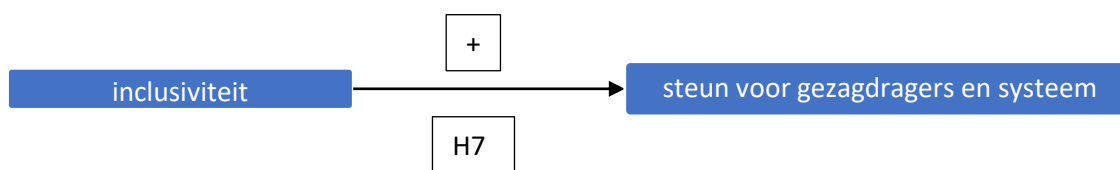
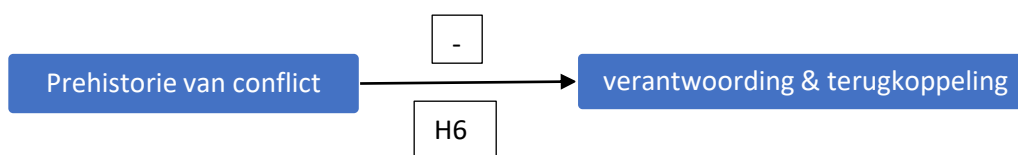
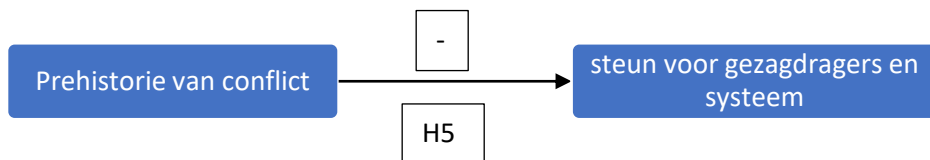
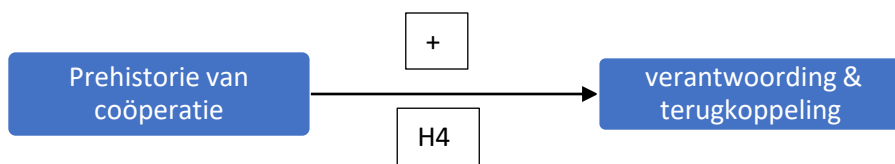
H9: Inclusiviteit heeft een positieve invloed op de mate van representatie in het besluitvormingsproces.

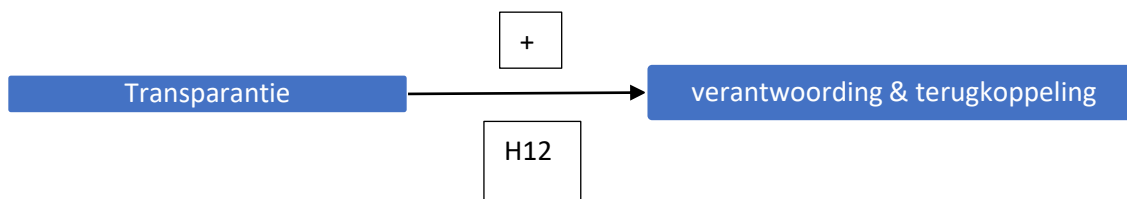
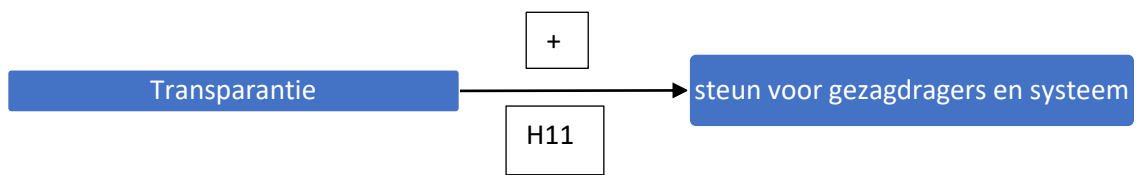
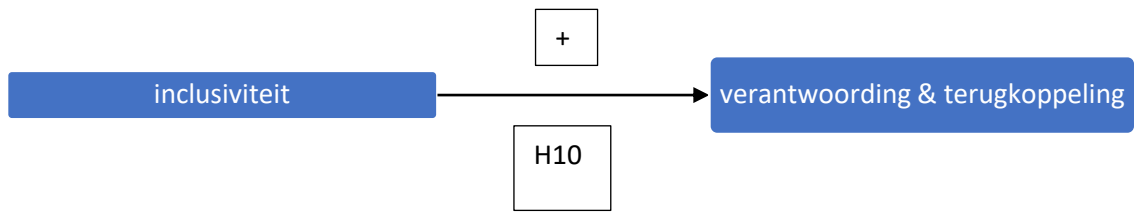
H10: Inclusiviteit heeft een positieve invloed op het verantwoordingsmechanisme van het besluitvormingsproces.

H11: Transparantie heeft een positieve invloed op de steun voor de gezagdragers en het systeem waarin ze opereren.

H12: Transparantie heeft een positieve invloed op het verantwoordingsmechanisme van de besluitvorming.

Hoofdstuk 3: Methodologie

Om de onderzoeksvraag: “welke invloed heeft de toepassing van *collaborative governance* op het democratische gehalte van het besluitvormingsproces omtrent de Regionale Energiestrategieën?” te beantwoorden is gekozen om onderzoeksmethodes toe te passen die kwalitatief van aard zijn omdat de onderzochte concepten sociale constructen zijn. Kwalitatieve onderzoeksmethoden zijn zeer geschikt om sociale constructen te onderzoeken en inzichtelijk te maken (Creswell & Poth, 2016). Dit onderzoek is een deductief onderzoek omdat het bestaande theorieën toetst aan de hand van een praktijk voorbeeld (Creswell & Poth, 2016). Omdat het over een specifieke casus gaat is dit onderzoek te typeren als een casestudy (Creswell & Poth, 2016). Om de uiteindelijke onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden zijn eerst de volgende deelvragen beantwoord:

1. Hoe verloopt het *collaborative governance* proces binnen de opstelling van een Regionale Energiestrategie?
2. Welke actoren zijn betrokken binnen het besluitvormingsproces?

Om deze deelvragen te beantwoorden is gebruik gemaakt van verschillende kwalitatieve dataverzamelmethoden. Er zijn semigestructureerde interviews afgenomen. Daarnaast is deze data aangevuld met participatieve observaties en document analyses. Dit wordt onder het kopje dataverzameling verder uiteengezet. Dit onderzoek is gedaan vanuit een sociaal constructivistisch oogpunt. Deze keuze is gemaakt omdat het onderzoek zich focust op indicatoren die gevormd worden door sociale interactie zoals sociale weerstand of integer handelen. Sociaal constructivisme probeert de wereld te verklaren door te kijken naar de interacties van mensen en de betekenisgeving die zij hieraan toekennen (Creswell & Poth, 2016).

Dit methodologische hoofdstuk zal beginnen met een korte uiteenzetting van de geselecteerde regio's. Na de casusomschrijving zal een verantwoording volgen met betrekking tot de gekozen onderzoeksmethode. Na deze verantwoording volgt de operationalisering. Vervolgens zal worden ingegaan op de data verzameling en de inclusie- en exclusie criteria. Het methodologische hoofdstuk zal eindigen met een toelichting over de validiteit en de betrouwbaarheid van het onderzoek en een toelichting met oog op ethiek en privacy.

RES Regio's

In dit onderzoek wordt gekeken naar een drietal RES regio's. Deze selectie is gemaakt omdat onderzoek doen naar alle 30 regio's niet haalbaar is omdat al deze regio's opereren in een andere context met andere actoren. De geselecteerde regio's hebben op een aantal vlakken belangrijke overeenkomsten die hieronder verder beschreven worden. De drie onderzochte RES regio's bestaan uit meerdere gemeente daar waar er ook RES regio's bestaan die zich binnen de grens van een

gemeente houden. De geselecteerde RES regio's bestaan zowel uit dorpsgemeenten als kleine- tot middelgrote steden. In geen van de drie regio's is een grote stad aanwezig. De RES regio's zijn niet gelijk aan de provinciale grenzen. Concreet betekent dit dat de rol van de provincie ingeperkt wordt of dat meerdere provincies binnen een RES regio actief kunnen zijn (Nationaal Programma Regionale Energiestrategie, 2019). Binnen alle drie de RES regio's streeft het bestuur naar een samenwerking tussen bedrijven, inwoners en overheid om het energievraagstuk op te lossen. Hierbij focussen allen ook op het betrekken van de warmtevisie binnen de RES. Om de privacy van de respondenten te kunnen waarborgen is er bewust voor gekozen om de namen van de Regio's niet expliciet te benoemen.

Dataverzameling

Voor dit onderzoek is gekozen om op een kwalitatieve manier data te verzamelen. Deze keuze is gemaakt omdat indicatoren zoals transparantie, steun, verantwoording gaan over de betekenisgeving die aan deze concepten wordt toebedeeld. In totaal zijn er drie verschillende vormen van dataverzameling gebruikt zijnde semigestructureerde interviews, participatieve observatie en document analyse. De combinatie van deze verschillende dataverzamelmethoden wordt datatriangulatie genoemd en verhoogt de kwaliteit van het onderzoek (Creswell & Poth, 2016). Ten eerste zijn er 12 semigestructureerde interviews gehouden met mensen die direct betrokken zijn geweest bij de RES. De vragenlijst die gebruikt is bij deze interviews is in de bijlage onder de naam interviewgide terug te vinden. In de interviews zijn de volgende thema's besproken: steun voor gezagdragers & systeem, verantwoording & terugkoppeling, participatie/ representatie. Er is gekozen voor het houden van semigestructureerde interviews omdat deze de mogelijkheid bieden om door te vragen op bepaalde onderwerpen. Dit stelt de onderzoeker in staat om betekenisgeving beter in kaart te brengen (Creswell, 2003). Deze interviews zijn gehouden door middel van videobellen. Videobellen maakt het mogelijk om de gezichtsuitdrukkingen en emoties van respondenten beter te observeren, wat een mogelijke waardevolle bijdrage kan zijn met oog op betekenisgeving (Gioia, Corley, Hammlton, 2012). Van de interviews zijn geluidsopnames gemaakt, deze geluidsopnames zijn getranscribeerd en vervolgens gecodeerd.

Tabel 3: overzicht respondenten

Naam:	Functie:
Respondent 1	Beleidsmedewerker duurzaamheid/ RES middelgrote gemeente
Respondent 2	Procesbegeleider RES regio m.b.t. opstellen RES
Respondent 3	Opgaveleider duurzaamheid middelgrote gemeente
Respondent 4	Beleidsmedewerker duurzaamheid van een middelgrote gemeente
Respondent 5	Namens adviesorganisatie aanjager geweest bij de energietransitie en het proces rondom de RES
Respondent 6	Namens een netbeheer betrokken geweest bij opstellen RES
Respondent 7	Regio coördinator RES regio
Respondent 8	Gemeenteraadslid middelgrote gemeente
Respondent 9	Beleidsmedewerker duurzaamheid middelgrote gemeente
Respondent 10	Beleidsmedewerker duurzaamheid middelgrote gemeente
Respondent 11	Gemeenteraadslid, tevens oprichter van samenwerkingsverband tussen gemeenteraadsliden uit verschillende gemeente
Respondent 12	Namens consultancy bureau betrokken bij proces begeleiding RES regio

Ten tweede is er, ter aanvulling op de interviews, een participatieve observatie gedaan. Door te observeren bij vergadering met betrekking tot de RES in een van de geselecteerde regio's kunnen de beweringen in de interviews over bijvoorbeeld de manier van interactie bevestigd of ontkracht worden. Voor dit onderzoek is door onderzoeker een inspraakavond voor bewoners bijgewoond. Participatieve observatie is een kwalitatieve onderzoeksmethode die beweringen kan verifiëren en diepgang kan geven aan de verzamelde data (Plochg & Van Zwieten, 2007). De aantekeningen die gemaakt zijn bij de participatieve observatie zijn ook gecodeerd.

Ten derde zijn er ook nog documenten geanalyseerd om zo een compleet mogelijk beeld te hebben. Een documentanalyse kan duidelijk maken of bij het opstellen van een RES überhaupt schriftelijk rekening gehouden wordt met democratische beginselen en hoe dit in verhouding staat met de data verzameld uit de interviews en de observaties. Voor de documentanalyse is gekeken naar de RES 1.0 uit de drie verschillende RES regio's. In totaal zijn drie documenten van gemiddeld 80 pagina's geanalyseerd en gecodeerd.

De analyse van de transcripten, documenten en de aantekeningen van de observaties zijn gecodeerd via het programma ATLAS.ti. De transcripten van de interviews zijn gecodeerd aan de hand van een vooraf opgesteld codeboek. Dit is terug te vinden in bijlage 2. Deze keuze is gemaakt omdat het doel van de interviews is om een uitgebreid beeld te krijgen van de concepten zoals beschreven in de operationalisering tabel. De documentanalyse is thematisch van aard geweest

waarbij binnen de opgestelde RES'en alleen de thema's zijn onderzocht die gaan over steun, verantwoording & terugkoppeling, participatie, representatie. Vanuit deze thema's is er vervolgens gecodeerd. De aantekeningen van de observaties zijn enkel selectief gecodeerd. De combinatie van deze verschillende onderzoeksmethode verhogen de mate van *credibility* (Creswell, 2013).

Operationalisering

In tabel 2 staat omschreven welke democratische vereisten als omschreven door Engelen (2004) gekoppeld kunnen worden aan onderdelen van het contingentie model van Ansell & Gash (2008). Hieruit zijn 12 hypothesen opgesteld die betrekking hebben op vier thema's die in het onderstaande overzicht zijn uitgewerkt zijnde: steun voor gezagdragers en systeem, verantwoording & terugkoppeling, participatie en representatie. Aan de hand van deze vier concepten zijn interviewvragen opgesteld. In bijlage 1 is de interviewgide terug te vinden. In onderstaande tabel 4 is schematisch weergegeven hoe de interviewvragen zijn opgesteld. Deze zijn zo geformuleerd dat zowel gedrag, zelfbeschrijving, feiten en gedragsintenties uitgevraagd kunnen worden zodat een zo volledig mogelijk beeld verkregen wordt van hoe de samenwerking verloopt.

Tabel 4: operationalisering

Definitie	Dimensie	Indicatoren	Indiceringsmethode	Interviewvragen
steun voor gezagdragers en systeem: ideaaltypisch het steunen van het huidige bestuursstelsel en zijn leiders. In de praktijk komt dit neer op het ontbreken van substantiële weerstand tegen het huidige besluitvormingssysteem (Engelen, 2004).	De bestuurders ervaren in het maken van beleid geen weerstand.	Ontbreken weerstand tegenover het ingeslagen beleid.	Gedrag	Is er weleens weerstand geweest van externe actoren tegen een /beleidsplan?
		Bestuurders ervaren draagvlak voor het ingeslagen beleid vanuit de bevolking.		Is er draagvlak voor de opgestelde plannen?
		(overheid)bestuur ervaart uitgesproken steun voor de plannen vanuit de gemeenteraad of het provinciebestuur.	Zelfbeschrijving	Hoe gaat u zelf om met weerstand tijdens het opstellen van plannen voor een RES?
		Ontbreken van actiegroepen met tegenstrijdige belangen.	Feiten	Heeft een project wel eens vertraging opgelopen door weerstand vanuit externe partijen?
		Het bestuur is in staat om grote projecten te verwezenlijken zonder oponthoud.	Gedragsintentie	Wat is volgens u de beste manier om te zorgen dat de plannen die u en anderen opgesteld hebben niet op weerstand stuiten?

<p>Verantwoording & terugkoppeling: bestuurders zijn verplicht om verantwoordelijkheid te nemen voor het door hun opgestelde beleid. Dit is te bereiken door op een effectieve manier de resultaten van het beleid terug te koppelen (Engelen, 2004). Verder dienen bestuurders gestraft te worden indien er fout is gehandeld (Olsen, 2013).</p>	<p>De bestuurder communiceert de resultaten van het opgestelde beleid en neemt verantwoordelijkheid voor zijn handelen en communiceert dit ook naar externe.</p> <p>De bestuurder accepteert een straf wanneer deze niet naar behoren functioneert.</p>	<p>Het is transparant waarom de bestuurders tot bepaalde keuzes zijn gekomen en wie welke invloed hierop heeft gehad.</p> <p>als er na controle door een externe partij het beleid als integer kan worden beschouwd.</p> <p>Niet transparant/ integer gedrag wordt gesanctioneerd</p>	<p>Gedrag</p> <p>Zelfbeschrijving</p> <p>Feiten</p> <p>Gedragsintentie</p>	<p>Worden er acties ondernomen om het beleid of de uitkomsten ervan te communiceren naar de bevolking?</p> <p>Op welke manier zorgt u ervoor dat het proces transparant blijft? Op welke manier zorgt u ervoor dat er verantwoording wordt afgelegd?</p> <p>Is het duidelijk hoe bepaalde besluiten tot stand komen en wie hier verantwoordelijk voor is? Bestaat er beleid omtrent het communiceren van beleid?</p> <p>Wat is volgens u de ideale manier om een RES op te stellen? Welke actoren moeten daarbij betrokken zijn?</p>
<p>Participatie: burgers moeten de mogelijkheid hebben om actief te kunnen deelnemen om hun preferenties kenbaar te kunnen maken, dit om de kwaliteit en de legitimiteit van besluitvorming te verbeteren. (Engelen, 2004).</p> <p>Representatie: de voorkeuren en verwachtingen van de demos zijn gerepresenteerd binnen het door de bestuurders opgestelde beleid (Olsen, 2004).</p>	<p>Burgers moeten actief betrokken worden bij besluitvorming of tenminste de kans krijgen hun preferenties kenbaar te maken. Dit kan zowel door informatie in te winnen of door middel van verkiezingen.</p>	<p>Is er beleid waardoor de participatie van inwoners gewaarborgd wordt.</p> <p>De bestuurders zijn actief opzoek naar de mening van burgers door bijvoorbeeld de straat op te gaan of enquêtes uit te zetten.</p> <p>Burgers hebben een plek aan de onderhandeltafel.</p> <p>Bepaalde belangengroepen zitten aan de onderhandeltafel</p>	<p>Gedrag/ Zelfbeschrijving</p> <p>Feiten</p> <p>Gedragsintentie</p>	<p>Heeft u zelf wel eens een poging gedaan om burgers te betrekken?</p> <p>Is het voor iedereen duidelijk wat de mate van participatie is?</p> <p>Bestaan er systemen waarmee burgers hun input kunnen leveren?</p> <p>Vervolg vraag: wat wordt er met deze input gedaan?</p> <p>Welke waarde hecht u aan de input van burgers?</p>

Inclusie- en exclusie criteria

In totaal zijn er 12 interviews gehouden en is er bij één bewonersavond geobserveerd. Hiernaast zijn er 240 pagina's geanalyseerd van RES akkoorden. Voor de interviews zijn respondenten met verschillende achtergronden gesproken maar het merendeel had een publieke achtergrond omdat verwacht kan worden dat deze respondenten betrokken zijn met het concept democratisch besturen. Om respondenten te vinden voor het onderzoek is gebruik gemaakt van de *snowball method*. Dit betekent dat het netwerk of kennissen van de respondenten worden gebruikt om nieuwe respondenten te vinden. Hiervoor is gekozen omdat het een complex proces betreft waarbij veel verschillende actoren betrokken zijn. Via de *snowball method* is het makkelijker om relevante respondenten te vinden (Creswell & Poth, 2016).

Omdat het onderzoek zich focust op de invloed van *collaborative governance* is bij de keuze voor observaties rekening gehouden met de representatie van de verschillende actoren. Zo is er een bewonersavond bijgewoond waar zowel personen werkzaam in het bedrijfsleven, overheden of inwoners aanwezig waren om op deze manier datatriangulatie te bewerkstelligen. Voor de observaties zijn vergaderingen bijgewoond die betrekking hebben op de totstandkoming van de RES in een van de onderzochte regio's. Tabel 3 geeft een overzicht van de verschillende respondenten en hun achtergrond.

Bij de documentanalyse is de inhoud van verschillende RES regio's geanalyseerd. Het betreft hier telkens de RES 1.0 omdat deze volledig is opgesteld. In totaal zijn er drie verschillende RES 1.0 onderzocht. Gemiddeld bestonden de documenten uit 80 pagina's. De keuze voor opgestelde RES'en is gemaakt omdat deze gepubliceerd worden daar waar concept versies nog niet aangeleverd kunnen worden.

Validiteit & Betrouwbaarheid

Om de geloofwaardigheid van het onderzoek te kunnen waarborgen is gebruik gemaakt van dataverzameling via drie methodes zijnde semigestructureerde interviews, participatieve observaties en document analyse. De geloofwaardigheid wordt verhoogd doordat de interviewvragen opgesteld zijn in lijn met de concepten en indicatoren die in de operationalisering zijn omschreven. Dit moet ertoe leiden dat het beoogde daadwerkelijk gemeten wordt (Creswell, 2003). Het toepassen van participatieve observatie moet ertoe leiden dat de verzamelde data uit de interviews geverifieerd kan worden en dat er een diepere betekenis kan worden toegekend aan de concepten, dit vergroot de geloofwaardigheid (Plochg & Van Zwieten, 2007). Het toepassen van de documentanalyse betekent dat er sprake is van datatriangulatie en dit draagt positief bij aan de betrouwbaarheid van het onderzoek (Creswell & Poth, 2016).

Overdraagbaarheid heeft betrekking op de generaliseerbaarheid van het onderzoek. Hierbij

wordt gekeken in hoeverre de uitkomsten van een onderzoek ook zouden gelden voor andere personen, tijden of plaatsen (Creswell, 2003). Dit onderzoek focust zich specifiek op drie vergelijkbare regio's. Dit zijn echter maar drie van de dertig regio's die een RES hebben opgesteld. De drie geselecteerde regio's hebben wel veel overeenkomsten (Planbureau voor de Leefomgeving, 2020). Zo dienen alle RES regio's een bepaalde hoeveelheid duurzame energie op te wekken in samenspraak met inwoners, overheden en ondernemers. Ook dienen ze tijd en moeite te steken in de warmtetransitie. Naast de vergelijkbare doelstellingen zijn ook de middelen om deze te bereiken en het tijdspad vergelijkbaar. Zo zijn wind- en zonne-energie de voornaamste middelen om energie op te wekken en dient iedere regio een plan voor 2025 opgesteld te hebben (Planbureau voor de Leefomgeving, 2020). Vanwege de vergelijkbare doelstellingen en middelen om deze te bereiken is er in beperkte mate sprake van *inferential generalization* (Smaling, 2009). Dit omdat er andere regio's en gemeentes bestaan die dezelfde opgave hebben met dezelfde middelen echter verschillen de actoren en de regio. Dit onderzoek is eerder te kwalificeren als *theoretical generalization* omdat het doel van deze data is om nieuwe theoretische inzichten op te doen met betrekking tot het democratische gehalte van besluitvorming binnen de RES (Smaling, 2009). Om de generaliseerbaarheid te vergroten zijn verschillende regio's en onderhandelaars gesproken. De mate waarin onderzoek controleerbaar is bepaald de betrouwbaarheid van het uitgevoerde onderzoek (Creswell, 2003).

Ethiek & privacy

Er zijn voorzorgsmaatregelen getroffen om de ethiek & privacy te kunnen waarborgen. Zo hebben de respondenten eerst formeel toestemming moet geven door middel van het ondertekenen van een consent formulier alvorens het interview is gehouden en opgenomen. Dit formulier is bijgevoegd in de bijlage 3. Ook na het interview hebben de respondenten nog de mogelijkheid gekregen om bezwaar te maken. Verder hebben alle geïnterviewden de mogelijkheid gekregen om de transcripten te lezen. Dit heet ook wel *member check* en verhoogt tevens de kwaliteit van de data (Creswell & Poth, 2016). Alle namen van de respondenten zijn gepseudonimiseerd om de privacy van de respondenten te waarborgen. Verder zijn de functie en de namen van de respondenten alleen bekend bij de onderzoeker en de scriptiebegeleider. Alle data zijn veilig opgeslagen via surfdrive. Surfdrive is een online opslagplatform dat beschermd is en een wachtwoord vereist om binnen te komen. De data zal uiterlijk tot 30-09-2022 bewaard worden alvorens deze verwijderd wordt.

Hoofdstuk 4: Resultaten

In dit hoofdstuk zullen de resultaten van het onderzoek ten behoeve van de leesbaarheid per thema besproken worden. Deze thema's bestaan uit een aantal hypotheses. In totaal zijn drie overkoepelende thema's opgesteld waaronder de verschillende hypotheses vallen. Het eerste thema zal ingaan op de invloed die de asymmetrie tussen macht en middelen heeft binnen een bepaalde context. Het tweede thema gaat over de invloed van de voorgeschiedenis van een traject. Het derde thema zal ingaan op de rol van inclusiviteit en transparantie. Voor deze toelichting is data gebruikt zowel afkomstig uit de afgenomen interviews, de participatieve observatie als de documentanalyse. Op deze manier wordt getracht per thema een zo volledig mogelijk beeld te krijgen. Dit hoofdstuk zal eindigen met een samenvatting van de beschreven resultaten en een analyse van deze uitkomsten.

Asymmetrie tussen macht en middelen

In dit eerste deelthema zal dieper worden ingegaan op de eerste twee hypotheses van dit onderzoek zijnde:

- H1: Een beperkte mate van asymmetrie tussen de macht en middelen van verschillende actoren heeft een positieve invloed op de steun voor de gezagdragers en het systeem waarin ze opereren.
- H2: Een beperkte mate van asymmetrie tussen de macht en middelen van verschillende actoren heeft een positieve invloed op het verantwoordingsmechanisme van de besluitvorming.

Allereerst zullen de bevindingen vanuit de data-analyse worden besproken alvorens nog samenvattend antwoord zal worden gegeven op de opgestelde hypotheses. Gekeken naar de relatie tussen asymmetrie van macht en middelen en de steun voor de gezagdragers en het systeem waarin zij opereren vallen een aantal dingen op. Vanuit het gemeentelijk/ regionaal bestuur wordt veel waarde gehecht aan het beperken van de asymmetrie tussen middelen en macht met oog op steun en legitimiteit. Zo wordt in een van de RES-documenten het volgende gesteld: *“wij hechten aan een haalbare en betaalbare energietransitie van en voor iedereen”*. Dit blijkt in de praktijk echter niet altijd eenvoudig te zijn. Zo kaarten verschillende ambtenaren aan dat een grote mate van ongelijkheid ten nadele is van de steun voor het beleid. Zo gaf respondent 4, beleidsmedewerkduurzaamheid bij een middelgrote gemeente, het volgende aan:

“En er is altijd nog wel een beetje wantrouwen, want we hebben een zogenaamde stuurgroep RES daarin zit, nou toevallig is dat mijn wethouder duurzaamheid. Die is de voorzitter van de stuurgroep daar zit er nog een aantal andere partijen aan vast en die hebben, zeg maar, een soort van licht

voortuitgeschoven positie. Die bereiden de verschillende besluitmomenten voor. Daar is nog wel eens wat kritiek op. Omdat men vindt dat zij iets te ver voor de troepen uitlopen, uiteindelijk moet alles in de gemeenteraden worden besloten. De gemeenteraad voelt zich soms wel eens een beetje tekenen bij het kruisje want alles is al uitgedacht en er is weinig ruimte voor ja, voor wijzigingen op het moment dat een stuk uiteindelijk in de gemeenteraad behandeld wordt.”

Uit dit citaat blijkt dat het RES proces van deze specifieke regio geleid wordt door een stuurgroep met een aantal andere partijen. De ambtenaar kaart aan dat deze stuurgroep zich in een ‘licht voortuitgeschoven positie bevindt’ en dus voortloopt op de hoeveelheid invloed die ze in het proces dienen te hebben. Er is dus sprake van asymmetrie omdat de stuurgroep beschikt over meer macht dan de gemeenteraad. Deze asymmetrie leidt tot wantrouwen, dit zal in de volgende alinea worden toegelicht. Verder geeft respondent 4 aan dat de gemeenteraadsleden zich buitenspel gezet voelen. Aansluitend op hypothese 2 blijkt ook dat het voor een gemeenteraad lastig is om bestuurders te verantwoorden omdat de ruimte van de gemeenteraad is ingeperkt. Hieruit is op te maken dat een asymmetrie in de macht en middel tussen actoren een nadelig invloed heeft op het verantwoordingsmechanisme van de besluitvorming.

Terugkoppelend aan hypothese 1 heeft de asymmetrie in macht een negatieve invloed op de mate van steun doordat het leidt tot wantrouwen. Dit wantrouwen wordt ook bevestigd door respondent 11, gemeenteraadslid/ voorzitter van een vereniging voor gemeenteraadsleden. Die gaf daarover het volgende aan: *“ja als wij naast het schaakbord staan, dan hebben wij dus niks te vertellen, en dus heeft een inwoner niks te vertellen. Dan kun je wel mensen betrekken via praattafels en avonden, maar wie bepaalt wat meegenomen wordt en wat niet? Dat is nog wel eens lastig om dat te steunen of om uit te leggen.”* In dit citaat komt naar voren dat de gemeenteraad het gevoel heeft buiten het ‘schaakbord’ te staan ofwel niet over dezelfde macht en middelen te beschikken als het bestuur. Dit impliceert ook dat het lastig is voor de gemeenteraad om het RES-bestuur tot verantwoording te roepen. Verder kaart respondent 11 aan dat de partij die bepaalt welke input meegenomen wordt over meer macht beschikt en dat het lastig is om zo een systeem te steunen.

Respondent 8, gemeenteraadslid in een middelgrote gemeente, benoemt niet enkel de rol die de gemeente in het proces speelt maar kijkt ook expliciet naar de rol van grote bedrijven. Respondent 8 zegt over de asymmetrie tussen macht en middelen het volgende:

“Dit is het beeld dat ik heb en ik weet niet of dat wel zo slim is om te delen, dat het allemaal wel hele gladder jongens zijn die in de energie zitten en dat we wel altijd het algemeen belang moeten dienen en niet het belang van het individu als het om zo een belangrijk thema gaat, dat vind ik heel moeilijk. Ik weet niet wanneer ik het algemeen belang dien of wanneer ik belang van een individu of van een

enkele organisatie aan het dienen ben omdat ik gewoon niet weet of ze hun macht of middelen gebruiken om het proces te sturen.”

Uit dit citaat blijkt dat respondent 8 wantrouwend is over de macht die bedrijven kunnen uitoefenen op het proces. De angst die hierbij heerst is dat de gemeenteraad of het bestuur zo beïnvloed wordt zodat de gemaakte keuzes ten faveure van grote bedrijven zijn en niet het algemeen belang dienen. Dit kaart ook aan dat respondent 8 twijfels heeft over het functioneren van het verantwoordingsmechanisme. Verder begint dit citaat met een aarzeling of dit wel verstandig is om te delen. Dit geeft de gevoeligheid van het onderwerp aan.

Uit de uitspraken van de hierboven genoemde respondenten komt naar voren dat een grote mate van asymmetrie tussen de hoeveelheid middelen maar voornamelijk macht van actoren, kan leiden tot afbreuk in het vertrouwen in het bestuur van een RES-proces en het verantwoordingsmechanisme hierachter. Een manier om de asymmetrie tussen macht en middelen in te perken die meermaals werd benoemd is het streven naar lokaal eigendom. Concreet betekent dit dat bestuurders steun voor bijvoorbeeld een energiepark proberen te generen door lokale inwoners en bedrijven mee te laten investeren in een dergelijk park. Hierdoor krijgen ze de kans om zelf te profiteren van de ontwikkelingen. Respondent 7, regio coördinator bij een RES regio, beschreef een voorbeeld van een windmolenpark waarbij een inwonersvereniging ontstond die eigenaar wilde worden van een aantal windmolens in het desbetreffende park. Doordat deze inwonersvereniging bestond uit mensen uit de gemeenschap maakte dat het wantrouwen kleiner dan bij andere projecten. Respondent 7 zegt hierover nog het volgende:

“De lokale coöperatie is letterlijk bij mensen die tegen waren aan de keukentafel gingen zitten met een stuk appeltaart, om het goeie gesprek te voeren, een projectontwikkelaar zal dat niet zo snel doen. Maar als het je buurman is, of iemand uit de wijk dan voelt dat toch anders. Dus daar zijn de grootste tegenstanders, een aantal daarvan niet allemaal, maar een groot aantal daarvan zijn mede-eigenaar geworden en er was uiteindelijk maar één bezwaar bij de raad van staten. Dat is voor een windpark uniek.”

Uit dit citaat komt naar voren dat omdat de lokale coöperatie beschikt over dezelfde middelen en positie als andere inwoners dit het vertrouwen in een windpark positief beïnvloedt. Verder biedt het investeren in een windpark een kans om mee te profiteren van de ontwikkelingen omtrent de RES wat de asymmetrie zou kunnen inperken. Met oog op zowel hypothese 1 als hypothese 2 kan dit bevorderlijk zijn voor zowel het verantwoordingsmechanisme als de steun voor de gezagdragers.

Samenvattend komt naar voren dat het RES bestuur lijkt te beschikken over meer macht dan bijvoorbeeld gemeenteraden en dat dit leidt tot een afbreuk in het vertrouwen richting het bestuur.

Gemeenteraadsleden voelen zich namelijk buitenspel gezet. Gemeenteraadsleden geven aan dat dit gevoel zowel het vertrouwen aantast als de manier waarop zij het bestuur kunnen controleren. Vanuit de gemeenteraad wordt ook kritisch gekeken naar de rol die private bedrijven spelen in het proces. Zo is er de angst dat grote bedrijven in staat zijn het proces te beïnvloeden waardoor gemeenteraadsleden hun controlerende functie niet meer goed kunnen vervullen. Dit levert ook wantrouwen op richting deze bedrijven en het bestuur. Een manier die wordt aangedragen om de asymmetrie tussen macht en middelen te beperken is het streven naar lokaal eigenschap bij energieprojecten. Door lokale inwoners de kans te geven om te investeren zouden ze meer betrokken zijn en dit zou positief zijn ten opzichte van het draagvlak.

De invloed van voorgeschiedenis op het RES proces

In dit tweede deelthema zal dieper worden ingegaan op de invloed die de voorgeschiedenis heeft op het democratische gehalte van het proces. Bij deze uitleg worden onderstaande hypothesen besproken alvorens een korte samenvatting gegeven zal worden. De hypothesen die in dit deelthema aanbod zullen komen zijn de volgende:

- H3: Een prehistorie van coöperatie tussen actoren heeft een positieve invloed op de steun voor de gezagdragers en het systeem waarin ze opereren.
- H4: Een prehistorie van coöperatie tussen actoren heeft een positieve invloed op het verantwoordingsprincipe van het besluitvormingsproces.
- H5: Een prehistorie van conflict tussen actoren heeft een negatieve invloed op de steun voor de gezagdragers en het systeem waarin ze opereren.
- H6: Een prehistorie van conflict tussen actoren heeft een negatieve invloed op het verantwoordingsmechanisme van de besluitvorming.

Vanuit verschillende beleidsmedewerkers duurzaamheid wordt aangegeven dat een geschiedenis van coöperatie een positieve invloed uitoefent op de steun voor het proces. Zo zegt respondent 1, beleidsmedewerker duurzaamheid bij een middelgrote gemeente, hierover het volgende:

“Elk besluit, zeg maar de vaststelling van een RES 1.0. Moet weer langs al die gemeentes met alle risico’s van dien dus dat is dan best spannend. Tegelijkertijd denk ik van ja, we hebben het wel kunnen organiseren. Blijkbaar is er voldoende draagvlak en vertrouwen in dat wat er regionaal opgetuigd wordt, zodat het lokaal tot positieve besluitvorming leidt.”

Uit dit citaat blijkt dat de regionale samenwerking en besluitvorming genoeg vertrouwen en steun krijgt vanuit de lokale gemeente. Volgens respondent 1 is dit vertrouwen onder andere gebaseerd op coöperatie:

“Ik denk ook dat dit komt door (het vertrouwen in het proces), in gemeente X doen we denk ik hele mooie dingen op het gebied van samenwerking en dat helpt gewoon voor het vertrouwen. Maar nogmaals ik ben natuurlijk gekleurd.”

In dit citaat benoemt de beleidsmedewerker duurzaamheid een geschiedenis van coöperatie als een van de belangrijke redenen waarom de bestuurders en het systeem op regionale schaal, lokaal gesteund worden. Vanuit deze ervaring kan dus worden gesteld dat hypothese 3 aannemelijk is. Echter kaart respondent 1 ook aan ‘gekleurd’ te zijn. De respondent is ‘gekleurd’ omdat hij medeverantwoordelijk is voor het opstellen en vormgeven van het beleid omtrent de RES. Dit geeft aan dat de respondent mogelijk een ander beeld heeft op de samenwerking dan andere partijen met oog op de voorgeschiedenis. Vanuit andere respondenten en de bewonersbijeenkomst blijkt ook dat het proces rondom de RES niet altijd wordt ervaren als een coöperatief proces. Dit wordt later in dit deelthema behandeld. Verder blijkt uit enkele voorbeelden dat coöperatie heeft geleid tot meer steun voor het proces. Zo gaf respondent 7, regio coördinator RES regio, aan dat coöperatie een belangrijke rol heeft gespeeld in de realisatie van een windpark:

“Locatie x was al vijftien jaar aangewezen als een locatie voor een windmolenpark. Maar het project kwam nog niet echt van de grond. Maar op een gegeven moment ontstond er een energiecoöperatie opgezet door inwoners en lokale ondernemers en die hebben toen samen met projectontwikkelaars gewerkt aan de plannen voor het park. De gemeenteraad is natuurlijk ook gevoelig voor dit soort dingen. Dus dat park had meteen een hoop steun ook vanuit de raad.”

Hieruit blijkt dat de coöperatieve aard van het proces tussen enerzijds de lokaal opgerichte energiecoöperatie en anderzijds de projectontwikkelaar positief heeft bijgedragen aan het vertrouwen vanuit de gemeenteraden. Terugkoppelend aan hypothese 3 lijkt het zo te zijn dat coöperatie tussen actoren een positieve invloed heeft op de steun voor de bestuurders en het systeem.

Hypothese 5 stelt dat een prehistorie van conflict tussen actoren een negatieve invloed heeft op de steun voor de gezagdragers en het systeem waarin ze opereren. Uit de verzamelde data blijkt dat conflicten in het verleden negatieve invloed uitoefenen op de steun voor de gezagdragers en het systeem waarin zij opereren. De invloed van een conflictueuze voorgeschiedenis kwam duidelijk naar voren tijdens een inspraakavond voor burgers in een van de onderzochte RES regio's. Bij deze inspraakavonden waren er meerdere tafels met experts ingedeeld waar inwoners mee in gesprek konden gaan om hun input te leveren. Een van de tafels werd bekleed met ambtenaren die zich bezighielden met de RES. Over het algemeen liepen de gesprekken aan deze tafel erg stroef en werd voornamelijk de frustraties en zorgen van inwoners gedeeld met de ambtenaren. Zo was er

een man met een agrarisch bedrijf gevestigd in het buitengebied die het niet eens was met de komst van windmolens. Ten eerste was volgens deze meneer de locatie van de windmolens niet in overeenstemming met wat in een eerdere informatiebijeenkomst was besproken. In die bijeenkomst konden inwoners en (agrarische) ondernemers uit het buitengebied input leveren over de locatie van de windmolens. Deze meneer stelde dat hier niks mee is gedaan omdat niet een van de door hen aangewezen locaties was geselecteerd. Verder stelde hij ook dat de gemeente meerdere keren toezeggingen heeft gewijzigd gedurende het proces zoals bijvoorbeeld de afstand tussen woningen/bedrijven en windmolens. Hierbij kaartte deze persoon nog aan geen vertrouwen meer te hebben in het proces. Een andere meneer, wonend in het buitengebied, nam later ook deel aan het gesprek zittend aan de tafel met ambtenaren. Hij begon zijn verhaal door met zijn vuisten op tafel te slaan, dit om "letterlijk de frustratie eruit te slaan". Deze meneer gaf aan dat de gemeenteraad bij de vaststelling van de RES 1.0 in een vergadering in een zeer kort tijdsbestek de afstandsnormen (voor de afstand tussen windmolens en bebouwing) compleet had gewijzigd ten nadele van de bewoners in het buitengebied. Hij gaf aan dat dit voelde alsof het 'doorgestoken kaart' was. Verder kaartte deze meneer aan dat de gemeente niet neutraal was en niet opkomt voor de belangen van de burgers maar wel voor de belangen van project ontwikkelaars. Terugkoppelend aan hypothese 5: uit de bovengenoemde voorbeelden blijkt dat een conflict tussen bijvoorbeeld agrarische bedrijven of inwoners en het bestuur van de RES afbreuk doet aan het vertrouwen in de bestuurders en het systeem. Hierbij dient echter wel genuanceerd te worden hoe representatief deze groep sprekers is voor de algemene bevolking. In totaal waren er rond de vijftig mensen aanwezig bij deze inspraakavond. Nagenoeg iedereen was woonachtig in het buitengebied. De gemiddelde leeftijd was naar schatting tussen de vijftig en zestig jaar en haast alle aanwezig waren mannelijk.

Naast inwoners gaven ook een aantal respondenten de negatieve gevolgen van een conflictsituatie aan. Zo gaf respondent 5, namens een adviesbureau aanjager geweest voor de RES procedure, het volgende aan: *"na een conflict heb je een probleem, je creëert namelijk weerstand en wantrouwen. Wil je daarna toch nog iets bereiken moet je die weerstand ombuigen en dat kost een hele hoop tijd en moeite"*. In dit citaat geeft de respondent aan dat er een negatieve relatie bestaat tussen een conflictueuze prehistorie en vertrouwen in het systeem en zijn bestuurders. Ook respondent 12, procesbegeleider bij een RES regio, ervaarde dat een prehistorie van conflict nadelig was voor het vertrouwen in de bestuurders en het systeem. Deze respondent werd namelijk geconfronteerd middels een brief van een boze inwoner: *"we (de RES organisatie) werden middels een brief vergeleken met de propagandamachine van Geubels, dat vond ik zelf echt apart. Daar wil je niet mee vergeleken worden"*. De voorgaande voorbeelden focussen zich vooral op steun afkomstig van gemeenteraden en inwoners.

Respondent 9, beleidsmedewerker duurzaamheid bij een middelgrote gemeente, kaartte aan

dat ook het vertrouwen dat bedrijven hebben wordt beïnvloed door conflicten uit het verleden. Zo zegt respondent 9 het volgende over een project dat vanwege een conflict met de gemeenteraad en inwoners is uitgesteld:

“kijk ik heb het idee dat we bezig zijn het beeld te creëren van een hele onbetrouwbare overheid. Bedoel we (gemeentebestuur) hebben zelf gezegd we gaan die locatie doen. Want die locatie is geschikt voor zonne-energie of windenergie. Vervolgens gaat een projectontwikkelaar gigantische investeringen doen, dan praten we over echt serieus veel geld. Denk aan vooronderzoeken doen en met grondeigenaren praten. Zij lopen een groot risico op basis van een beleidsdocument dat wij hebben opgesteld en ook door de gemeenteraad is vastgesteld. Als de gemeenteraad dan vervolgens terugkrabbelt dan is dat zo slecht voor het vertrouwen.”

Uit dit citaat blijkt dat het hebben van een conflict tijdens het uitvoeren van de plannen die opgesteld zijn in een RES, nadelige gevolgen kan hebben. Deze conflicten zijn volgens respondent 9 namelijk schadelijk voor het vertrouwen dat projectontwikkelaars hebben in de bestuurders van de RES. Dit komt doordat projectontwikkelaars investeringen doen op basis van het gevormde beleid en hierdoor dus risico lopen wanneer projecten vertraging oplopen of zelfs niet doorgaan. Terugkoppelend aan hypothese 5 blijkt uit de verzamelde data dat een prehistorie van conflict nadelig is voor het vertrouwen in de bestuurders en het systeem waarin zij opereren. De afbreuk van steun kan zowel bij burgers en gemeenteraden ontstaan als bij bedrijven. Wanneer het wantrouwen vanuit burgers betreft dient men wel rekening te houden met de mate waarin de groep die conflict ervaart representatief is.

Hypothese 4 stelt dat een coöperatieve voorgeschiedenis een positief effect heeft op het verantwoordingsprincipe van het besluitvormingsproces. Uit het door respondent 7, regiocoördinator RES regio, gegeven voorbeeld over het windpark blijkt dat coöperatie gemeenteraden beïnvloeden. Ook respondent 1 geeft aan dat een coöperatieve voorgeschiedenis invloed heeft op de steun voor het proces. Het is moeilijk om te benoemen welk effect een voorgeschiedenis van coöperatie heeft op het functioneren van het verantwoordingsprincipe. Uit het voorbeeld van het energiepark blijkt dat de gemeenteraden ‘gevoelig’ zijn voor burgerinitiatieven en hier sneller steun voor uitspreken. Dit hoeft echter nog niet te betekenen dat dit bevorderlijk is voor de kwaliteit van het verantwoordingsprincipe.

Hypothese 4 staat in nauw verband met hypothese 6: een prehistorie van conflict tussen actoren heeft een negatieve invloed op het verantwoordingsmechanisme van de besluitvorming. De tegenhanger van een coöperatieve voorgeschiedenis is namelijk een voorgeschiedenis van conflict. Vanuit de data zijn er hoofdzakelijk twee elementen naar voren gekomen die betrekking hebben op hypothese 6. Enerzijds lijken gemeenteraden in het proces in bepaalde gevallen buitenspel gezet te

worden met betrekking tot de besluitvorming. Anderzijds komt uit de data naar voren dat het detailniveau in de opstelde plannen bewust laag wordt gehouden om conflicten te voorkomen. In het onderstaande zullen deze twee elementen en de relatie die deze elementen hebben met hypothese 6 verder uiteengezet worden.

Een van de belangrijke pijlers binnen het verantwoordingsmechanisme is de rol die de gemeenteraad speelt in het proces. De gemeenteraad is namelijk verantwoordelijk voor het vaststellen van een RES op gemeentelijk niveau. Alle gemeenteraden tezamen dienen in een RES regio in te stemmen om een RES op regionaal niveau vast te stellen. De plannen voor een RES worden door een regionaal bestuur opgesteld en overschrijden dus de gemeentegrenzen (Boogers, 2020). Vanuit de data blijkt dat door de vrees voor conflicten, gemeenteraden minder betrokken worden bij het proces. Zo zegt respondent 7, regiocoördinator bij een RES regio, het volgende: *“sommige regio’s kiezen voor een minimale betrokkenheid van de raden om conflicten vermijden. Zelf hebben we voor de maximale variant gekozen, dit kost vreselijk veel tijd, maar betaalt zichzelf op termijn terug”*. Uit dit citaat blijkt dat er regio’s bewust gemeenteraden minder bij het proces betrekken. Respondent 9, beleidsmedewerker duurzaamheid bij een middelgrote gemeente, bevestigt dit: *“bij de RES 1.0 zijn de gemeenteraden niet genoeg betrokken geweest dit is ook een verbeterpunt voor de RES 2.0”*. Ook respondent 4, beleidsmedewerker duurzaamheid bij een middelgrote gemeente, sluit zich hier bij aan:

“De gemeenteraad voelt zich soms wel eens een beetje tekenen bij het kruisje want alles is al uitgedacht en is weinig ruimte voor wijzigingen op het moment dat het stuk uiteindelijk in de gemeenteraad behandeld wordt. Dat dat zien wij natuurlijk ook.”

Gemeenteraadsleden geven ook aan het gevoel te hebben niet genoeg betrokken te zijn in het proces. Respondent 11, gemeenteraadslid, zegt hierover het volgende: *“als wij (gemeenteraad) naast het schaakbord staan dan hebben wij dus niks te vertellen, dan heeft de inwoner dus ook niets te vertellen. We zijn nu gewoon buiten spel gezet”*. Terugkoppelend aan hypothese 6 is het nadelig voor het verantwoordingsmechanisme wanneer gemeenteraden niet naar behoren betrokken worden in het proces. Omdat gemeenteraden hierdoor minder in staat worden gesteld hun controlerende functie uit te oefenen.

Naast de mate waarin de gemeenteraad betrokken is bij het proces komt uit de data ook naar voren dat het detailniveau van de RES tot nu toe bewust laag is gehouden. Respondent 5, namens een adviesbureau aanjager van de RES procedure, geeft hierover het volgende voorbeeld:

“in de opgestelde RES in regio (...) zijn bewust de zoeklocaties weggelaten in de laatste versie. Omdat anders mensen het lezen en denken he dat is in mijn achtertuin. Omdat er anders geen politieke steun zou zijn vanuit de gemeenteraad. Er is heel bewust gekozen om gevoelige zaken eruit te halen”.

Uit dit voorbeeld blijkt dat het detailniveau bewust laag is gemaakt om weerstand te voorkomen. Respondent 9, beleidsmedewerker duurzaamheid bij een middelgrote gemeente, sluit zich hierbij aan: *“doordat we het (RES) in eerste instantie zo compleet hadden uitgewerkt hebben we onze eigen weerstand gecreëerd dat was misschien niet handig”.* Al werd deze uitspraak later nog wel genuanceerd: *“maar we moeten ook niet te bang zijn voor weerstand. Weerstand hoort er nu eenmaal ook bij dus we moeten er ook niet alles aan doen om het te voorkomen. Zonder wrijving ontstaat er immers ook geen glans”.* Respondent 11, gemeenteraadslid, kaart aan dat gemeenteraadsleden het moeten doen met zeer beperkte informatie en dat het daardoor lastig is om de controlerende functie naar behoren uit te oefenen: *“we beschikken over summiere informatie, weten niet wat er met onze opmerkingen gedaan wordt, we hebben er geen zicht op. Al met al is het een lastig verhaal”.*

Terugkoppelend aan hypothese 6 komt naar voren dat de angst voor conflict een negatieve invloed heeft op het verantwoordingsmechanisme van de besluitvorming. Dit omdat enerzijds gemeenteraden bewust minder betrokken worden bij een aantal RES regio's. Dit kan nadelige gevolgen hebben voor de mate waarin een gemeenteraad zijn controlerende functie kan uitvoeren. Anderzijds komt er naar voren dat het detailniveau van de opstelde RES'en in sommige gevallen bewust laag wordt gehouden om conflicten te vermijden. Het gebrek aan deze complete informatie heeft een negatieve invloed op het verantwoordingsmechanisme omdat het lastig is om besluitvorming te controleren wanneer het abstractieniveau hoog is. Met oog op het democratisch gehalte bestaat er een overkoepelend dilemma. Uit de data komt namelijk naar voren dat gemeenteraden minder worden betrokken en het detailniveau van de informatie laag blijft om democratische steun te behouden voor het proces. Dit heeft een negatieve invloed op de mate waarin de gemeenteraad en inwoners instaat zijn om het proces te controleren. Dit kan met oog op het democratisch gehalte als nadelig worden beschouwd. Er bestaat dus een conflict tussen enerzijds het willen behouden van steun voor de gezagdragers en het systeem waarin zij opereren, en anderzijds het functioneren van het verantwoordingsmechanisme.

Inclusiviteit en transparantie

Het derde deelthema zal ingaan op de rol van inclusiviteit en transparantie op het democratisch gehalte van de besluitvorming. Bij deze uitleg worden onderstaande hypothesen besproken alvorens een korte samenvatting gegeven zal worden. De hypothesen die in dit deelthema aanbod zullen komen zijn de volgende:

- H7: inclusiviteit heeft een positieve invloed op de steun voor gezagdragers en het systeem
- H8: Inclusiviteit heeft een positieve invloed op de mate van participatie in het besluitvormingsproces
- H9: Inclusiviteit heeft een positieve invloed op de mate van representatie in het besluitvormingsproces
- H10: Inclusiviteit heeft een positieve invloed op het verantwoordingsmechanisme van het besluitvormingsproces.
- H11: Transparantie heeft een positieve invloed op de steun voor de gezagdragers en het systeem waarin ze opereren.
- H12: Transparantie heeft een positieve invloed op het verantwoordingsmechanisme van de besluitvorming.

Dit deelthema zal beginnen met een uiteenzetting over de bevindingen verbonden met hypothese 7. Hypothese 7 stelt dat inclusiviteit een positieve invloed heeft op de steun voor gezagdragers en het systeem. Gemeenteraadsleden geven aan dat inclusiviteit en participatie belangrijke pijlers zijn om steun te verwerven. Zo geeft respondent 11, gemeenteraadslid, aan: *“het is goud waard als je aan de voorzijde van het proces al allerlei mensen betreft in een hele regio, dan haal je zoveel informatie en deskundigheid op. Dat is voor de uitkomst van het proces alleen maar beter en dus ook voor de steun van het project”*. Ook respondent 8, gemeenteraadslid, onderstreept het belang van inclusiviteit en dan met name de inclusie en participatie van inwoners: *“het betrekken van burgers is super belangrijk. Dat is waar onze democratie op gestoeld is. Het hart van onze democratie is de betrokkenheid van burgers. Zonder dat kan ons systeem niet functioneren”*. In dit citaat wordt aangegeven dat het functioneren van ons democratisch systeem afhankelijk is van de inclusie en participatie van inwoners. Men zou kunnen beredeneren dat zonder inclusie van inwoners er geen vertrouwen is in het politieke systeem omdat de basis ontbreekt. Ook vanuit de opgestelde RES documenten blijkt dat inclusiviteit een belangrijk streven is. Zo stelt een van de onderzochte RES regio's dat het betrekken van inwoners en maatschappelijke organisaties uit de regio een belangrijk uitgangspunt geweest is tijdens de totstandkoming van de RES. Ook ambtenaren benoemden het belang van inclusiviteit. Zo stelt respondent 11, programma manager duurzaamheid bij een middelgrote gemeente, het volgende: *“bij ons doen er veel partijen in de voorkant van het proces mee, denk uiteraard aan burgers, energiecoöperaties, bedrijven, woningbouwcoöperaties. De slogan van ons programma is iedereen doet mee iedereen wint”*. In dit citaat bespreekt de respondent de diverse partijen die betrokken zijn bij de totstandkoming van de RES in die specifieke regio. De slogan geeft duidelijk weer dat door iedereen te betrekken en te laten participeren in het proces alle partijen iets te winnen hebben. De verschillende actoren kunnen namelijk invloed uitoefenen, in ruil

hiervoor is het aannemelijk dat deze inclusiviteit de steun voor het beleid vergroot. Naast ambtenaren en gemeenteraadsleden onderstrepen ook adviesbureaus het belang van een inclusief proces. Respondent 12, procesbegeleider namens een adviesbureau, stelde het volgende:

“als beleidsmaker is het gewoon heel belangrijk om op te halen hoe een bepaald gebied beleefd wordt. Weten hoe mensen willen wonen, werken en recreëren. Het is belangrijk om te achterhalen wat mensen belangrijk vinden. Dat inzicht heb je gewoon nodig als beleidsmaker om goed beleid te kunnen maken en om een goede strategie te kunnen bepalen. Tuurlijk is al die mensen betrekken heel ingewikkeld maar het is wel belangrijk anders roept het onnodige weerstand op”.

In dit citaat geeft de respondent het strategische belang aan van inclusiviteit. De respondent geeft aan zonder te achterhalen wat belangrijk is, het moeilijk is om goed beleid te maken wat weer kan leiden tot weerstand. Het ontstaan van weerstand tegenover beleid staat haaks op het steunen van beleid. Om deze reden kan worden gesteld dat inclusiviteit belangrijk is voor de steun die bestuurders krijgen. Uit een voorbeeld gegeven door respondent 7, regio coördinator RES regio, blijkt de meerwaarde die inclusiviteit kan hebben voor de mate waarin de bestuurders en het systeem steun ontvangen: *“we hebben projecten gehad waarvan we verwachtten dat die gingen vastlopen maar die achteraf soepel verliepen. Dat kwam dan vaak omdat het vanuit een burgerinitiatief kwam en daardoor verliep het veel soepeler als gedacht en stond de raad er ook meteen achter”.* Uit dit citaat blijkt dat de inclusie van inwoners positief bijdraagt aan de steun die bestuurders ervaren tijdens het uitvoeren van het opgestelde beleid.

Terugkoppelend aan hypothese 7 kan worden gesteld dat inclusiviteit positief bijdraagt aan de steun voor bestuurders en het systeem waarin zij opereren. Dit omdat actoren in het proces betrokken zijn en op die manier invloed kunnen uitoefenen en dit het makkelijker maakt om het beleid te steunen. Ondanks dat blijkt inclusiviteit in de praktijk complex. Zo wordt in een RES document van een van de onderzochte RES regio's aangegeven dat inclusiviteit een belangrijk aandachtspunt is voor de volgende fases. Dit suggereert dat de mate van inclusiviteit nog niet optimaal was in het huidige proces. De mogelijke redenen waarom de mate van inclusiviteit nog niet op het gewenste niveau is zal bij hypothese 8 verder worden besproken.

Hypothese 8 luidt als volgt: inclusiviteit heeft een positieve invloed op de mate van participatie in het besluitvormingsproces. Logischerwijs moet een proces zoals de RES inclusief zijn om participatie mogelijk te maken. Zonder partijen of inwoners te betrekken is participatie namelijk niet mogelijk. Bij hypothese 7 is besproken dat vanuit verschillende kanten veel waarde gehecht wordt aan inclusiviteit en participatie, echter blijkt dit in de praktijk complex. Vanuit verschillende respondenten en RES documenten is aangegeven dat er grootschalige pogingen zijn gedaan om de inclusiviteit en daarmee de mate van participatie te verhogen. Zo staat in één van de opgestelde RES

documenten dat ongeveer honderd verschillende stakeholders betrokken zijn geweest in het proces. Hiernaast is er ook nog een internetconsultatie uitgevoerd waar ruim tweeduizend inwoners op hebben gereageerd. Respondent 2, procesbegeleider rondom de RES, gaf hiervan een voorbeeld:

“in die acht gemeenten zijn we vier keer langst geweest zowel fysiek als digitaal. Om mensen lokaal een kans te geven zich te informeren en te participeren. Maar ook bij bedrijven, LTO (land en tuinbouworganisatie), woningcoöperaties, energiecoöperaties. Dus we hebben gestreefd naar brede samenwerking maar toch aarzel ik hoeveel effect het heeft opgeleverd gekeken naar participatie”.

In dit citaat geeft respondent 2 aan dat er moeite is genomen om de inclusiviteit van het proces te vergroten maar toch aarzelt de respondent over het effect dat deze poging heeft opgeleverd met oog op participatie. Ook respondent 1, beleidsmedewerker duurzaamheid bij middelgrote gemeente, geeft een voorbeeld van een poging om de inclusiviteit te verhogen:

“rondom de RES hebben we het grootste participatietraject ooit uitgezet in (...), denk daarbij aan informatieateliers. Verder hebben we ook echt keuzes voorgelegd middels een online enquête. Maar die hebben we uit de lucht moeten halen omdat deze gegijzeld is door een aantal zware tegenstanders. Wij verdenken een aantal landelijke politieke partijen ervan dus we hebben dat proces moeten stopzetten”.

Uit dit citaat komt naar voren dat er grootschalig is geïnvesteerd in inclusiviteit om mensen te laten participeren maar dit heeft niet het gewenste effect gehad. Doordat het proces zo toegankelijk mogelijk is gemaakt, is het door tegenstanders ‘gegijzeld’ waardoor het proces is stopgezet. Dit is nadelig met oog op participatie. Uit dit voorbeeld blijkt dat inclusiviteit nadelig kan zijn voor de mate van participatie. Respondent 1 geeft hiervoor nog een reden: *“de voorstanders krijgen gewoon minder vaak het woord, ook al is dat de meerderheid zijn het toch snel de tegenstanders die gehoord worden”.* Verder blijkt het ook lastig om mensen geïnteresseerd te krijgen om te participeren. Respondent 3, opgaveleider duurzaamheid, zegt daarover het volgende: *“het is al heel lastig om mensen in (...) geïnteresseerd te krijgen over dit vraagstuk laat staan op regionaal niveau. Maar als we bezig zijn met bijvoorbeeld windmolens bij hun in de achtertuin dan vinden mensen daar wel wat van”.* In dit citaat geeft de respondent aan dat het lastig is om mensen geïnteresseerd te krijgen om mensen te laten meedenken tenzij het directe invloed heeft op de leefomgeving van mensen. Dit wordt door een aantal respondenten ook wel omschreven als het ‘Not In My Back Yard’ ofwel NIMBY effect. Het NIMBY effect stelt dat mensen niet per definitie tegen de opwekking van duurzame energie zijn zolang dit niet de eigen leefomgeving beïnvloedt. Ook respondent 5, aanjager van de RES procedure, ondersteunt de bovengenoemde verklaring waarom inclusiviteit en participatie beter kan: *“het proces van de 1.0 is tot nu toe heel erg gericht geweest op het verdelen van wie wat moet*

opwekken maar er is nog weinig stilgestaan van waar dit zou moeten plaatsvinden''. Uit deze uitspraak komt naar voren dat in de RES 1.0 nog niet veel aandacht is geschonken aan de locaties waar duurzame energie moet worden opgewekt. Vanuit het NIMBY effect kan worden beredeneerd dat dit een negatieve invloed heeft op de mate van participatie.

Terugkoppelend aan hypothese 8 lijkt inclusiviteit een voorwaarde te zijn voor participatie, echter ligt dit complexer. Uit de data blijkt dat er grootschalige pogingen zijn gedaan om de mate van inclusiviteit te verhogen. Dit heeft echter nog niet de gewenste mate van participatie opgeleverd. Een hoge mate van inclusiviteit betekent namelijk ook dat tegenstanders kunnen participeren, deze groep voert volgens de respondenten de boventoon. Dit beperkt anderen in hun participatiemogelijkheden. Verder valt, ondanks de grootschalige pogingen de inclusiviteit te vergroten, de mate van participatie tegen. Dit is mogelijk te verklaren vanuit het NIMBY effect. Dit stelt dat mensen pas willen participeren wanneer beleid invloed uitoefent op hun directe leefomgeving.

Hypothese 9 stelt dat inclusiviteit een positieve invloed heeft op de mate van representatie in het besluitvormingsproces. Uit de eerder genoemde voorbeelden van respondent 1 en respondent 2 als de onderzochte documenten blijkt dat veel moeite is gestoken in het inclusief maken van het RES proces. Hierbij zijn diverse actoren betrokken geweest in het proces. Denk hierbij aan inwoners, energiecoöperaties, bedrijven, woningbouwcoöperaties, belangenorganisaties. Vanuit meerdere respondenten met een ambtelijke achtergrond en RES documenten is aangegeven dat deze verschillende partijen input hebben kunnen leveren en dat deze input ook gerepresenteerd is in de plannen die zijn opgesteld. Een van de meest genoemde voorbeelden is de ontwikkeling van een ladder voor zonne- of windenergie. Respondent 10, programmamanager duurzaamheid bij middelgrote gemeente, ligt deze ladder toe:

“we hebben een enquête uitgezet waar mensen konden laten weten wat ze vinden van zonne-energie en windenergie en waar ze het zouden willen. Op basis daarvan hebben we een soort ladder ontwikkeld. Dus liefst windmolens langs de snelweg, dan de provinciale weg en dan pas daar en daar. Die ladder is ook meegenomen in de RES”.

In dit citaat komt naar voren dat er een bewuste poging is gedaan om mensen te betrekken bij het proces. Op basis van de input die deze mensen hebben geleverd is er een bepaalde pikorde ontstaan in de mogelijke projectlocaties die te vinden zijn in de desbetreffende RES. Dit geeft aan dat de input gerepresenteerd is in het opgestelde beleid.

Het voorbeeld gegeven door respondent 10 lijkt hypothese 9 aannemelijk te maken, echter spelen er nog andere factoren een rol. Een van de kritiekpunten is hoe representatief de groep is die bereikt wordt tijdens het inclusief proberen te maken van het proces. Zo was moeilijk vast te stellen

dat de aanwezigen bij de geobserveerde inspraakavond voor bewoners representatief waren voor de gehele regio. Ten eerste bedroeg het slechts een groep van veertig mensen daar waar de desbetreffende gemeente bijna vijftigduizend inwoners heeft. Nagenoeg alle mensen die deze avond bezochten waren mannelijk, wonend in het buitengebied, met een gemiddelde leeftijd tussen de vijftig en zestig jaar oud. Verder waren nagenoeg alle aanwezigen tegen de plannen voor windmolens en zonnevelden in het buitengebied. Onder andere respondent 9, beleidsmedewerker duurzaamheid bij middelgrote gemeente, bevestigt dit beeld:

“het is heel moeilijk om een representatieve groep bij elkaar te krijgen. Het is altijd een vaste club, oudere witte mannen met pensioen, in grote huizen om het zo maar even plat te zeggen. Je mist dus een heel groot gedeelte van de samenleving”.

Toch worden er wel pogingen gedaan om de representativiteit van de betrokkenen te vergroten. Zo zijn actief pogingen gedaan om ook jongeren te betrekken. Er is een jongerenvereniging Jong RES opgericht in een van de onderzochte regio's om meer jongeren te betrekken bij de energietransitie. Verder betekent inclusiviteit ook dat tegenstander betrokken zijn in het proces. Bij hypothese 8 gaf Respondent 1 aan dat tegenstanders, ondanks in de minderheid te zijn, het merendeel van de aandacht opeisen. Grote mate van inclusiviteit kan hierdoor dus schadelijk zijn voor de mate van representatie omdat het geluid van voorstanders disproportioneel kan worden overstemd door het geluid van tegenstanders.

Terugkoppelend aan hypothese 9 kan worden gesteld dat inclusiviteit tot op zekere hoogte bijdraagt aan de representatie in het besluitvormingsproces. Dit omdat verschillende betrokkenen input kunnen leveren waardoor de mate van representatie toeneemt. Het is echter twijfelachtig om aan te nemen dat de input geleverd door inwoners als representatief kan worden beschouwd. Dit komt doordat de groep die input levert vaak relatief klein is en tot een bepaalde groep behoort die niet als representatief kan worden beschouwd voor de algehele bevolking in een gebied. Ook komt uit de data naar voren dat het geluid van tegenstanders mogelijk onterecht meer aandacht opeist dan het geluid van voorstanders.

Hypothese 10 stelt dat inclusiviteit een positieve invloed heeft op het verantwoordingsmechanisme van het besluitvormingsproces. Inclusiviteit wordt gezien als een belangrijk onderdeel van het democratische besluitvormingsproces. Zo zijn er een aantal voorbeelden die besproken zijn bij hypothese 7 die in lijn zijn met hypothese 10. Zo noemde respondent 8, gemeenteraadslid, inclusiviteit van burgers de basis voor democratie en het systeem. Als inclusiviteit de basis vormt van het democratisch systeem, dan vormt het ook de basis voor het verantwoordingsmechanisme. Respondent 12, procesbegeleider namens een adviesbureau, kaartte aan dat gebrek aan inclusiviteit op termijn voor onnodige weerstand zorgt. Dit zegt ook iets over het

mogelijk niet optimaal functioneren van het verantwoordingsmechanisme.

Echter komt uit de data ook naar voren dat inclusiviteit potentieel ook een negatieve invloed kan uitoefenen op het verantwoordingsmechanisme. Bij de behandeling van hypothese 9 zijn twee potentiële gevaren besproken met oog op representativiteit. Enerzijds is het twijfelachtig of de groep inwoners die participeert wel representatief is. De groep die participeert is zeer klein ten opzichte van de totale bevolking in een RES regio. Anderzijds wordt aangegeven dat de stem van tegenstanders, ondanks dat dit een minderheid is, de stem van voorstanders overstemd. Dit zijn twee factoren die het verantwoordingsmechanisme potentieel negatief beïnvloeden omdat de groep die invloed uitoefent naar alle waarschijnlijkheid niet representatief is. Een derde factor die wordt aangekaart is de technische aard van de RES. Respondent 9, beleidsmedewerker duurzaamheid bij een middelgrote gemeente, zegt hierover het volgende:

“dit onderwerp is gewoon heel technisch. Mensen ontberen vaak simpelweg de kennis om er iets zinnigs over te kunnen zeggen, mensen vinden van alles van de energietransitie maar hebben niet de kennis of de informatie. Ik heb niet eens alle kennis laat staan mijn broer of vader die een keer iets in de krant leest”

In dit citaat komt naar voren dat de respondent twijfels heeft of over de mate waarin de kennis van inwoners toereikend is met betrekking tot de RES. Respondent 9 pleit om de gemeenteraad in een eerder stadium te betrekken in plaats van het actief betrekken van burgers. Dit omdat van een gemeenteraadslid verwacht mag worden dat zij zichzelf naar behoren inlezen aldus respondent 9. In deelthema twee is echter besproken dat gemeenteraadsliden zich buitenspel gezet voelen. Een vierde factor die mogelijk negatieve invloed heeft op het verantwoordingsmechanisme is de inclusie van bedrijven. Respondent 8, gemeenteraadslid in een middelgrote gemeente, gaf in het eerste deelthema aan dat door het betrekken van bedrijven in het proces het niet meer duidelijk was welke invloed grote bedrijven uitoefenen in het proces. Respondent 8 vond het lastig om te onderscheiden of ze het algemeen belang diende of het belang van een bedrijf dat zijn positie gebruikt om het proces te beïnvloeden, dit is dus nadelig voor het functioneren van het verantwoordingsmechanisme. Terugkoppelend aan hypothese 10 lijkt het dat inclusiviteit in een ideaaltypische wereld een positieve invloed heeft op het verantwoordingsmechanisme van het besluitvormingsproces. In de praktijk blijken er echter een aantal factoren met betrekking tot inclusiviteit te zijn die een negatieve invloed lijken te hebben op het verantwoordingsmechanisme. Deze factoren zijn de twijfelachtige kwaliteit van de representatie, de technische aard van de RES en de invloed van grote bedrijven. Hypothese 11 stelt dat transparantie een positieve invloed heeft op de steun voor de gezagdragers en het systeem waarin ze opereren. Uit de onderzochte RES documenten, de data verzameld uit de interviews en de bezochte inspraakavond voor inwoners is

naar voren gekomen dat transparantie als belangrijk onderdeel van het democratisch proces wordt beschouwd. Respondent 8, gemeenteraadslid middelgrote gemeente, stelt daarover het volgende: *“wij moeten als gemeentebestuur integer en transparant zijn. Wij moeten namelijk de keuzes maken voor de toekomst van (...), de inwoners van (...) rekenen daarop”*. In dit citaat legt respondent 8 uit dat inwoners de verwachting hebben dat het gemeentebestuur transparant en integer bestuurd. Een afbreuk in deze transparantie ondermijnt de verwachting die inwoners hebben van het gemeentebestuur en zou om die reden schadelijk kunnen zijn voor het vertrouwen in het bestuur. Echter kaart respondent 11, gemeenteraadslid bij een middelgrote gemeente, aan dat deze transparantie niet vanzelfsprekend is in het RES proces. Dit komt doordat de overleggen op regionaal niveau pas in een later stadium gedeeld worden en hierdoor lastig te controleren zijn:

“kijk het is lastig om iets te controleren of te steunen als je er geen zicht op hebt. Stel de RES is een huis. Jij staat als burgers of raadslid buiten het huis, de ramen zijn dicht en de deur zit op slot. Dan kan je moeilijk controleren wat er in het huis gebeurt. Dus op een gegeven moment moet je zeggen klop klop nu open die deur”.

Respondent 11 beschrijft in dit voorbeeld dat transparantie nodig is om als inwoner of raadslid een proces te kunnen doorgronden. Geen of beperkte transparantie kan een negatieve invloed uitoefenen op de mate van steun. Transparantie kan ook nadelige effecten hebben op de steun die bestuurders ervaren. Zo gaf respondent 5 in deelthema twee aan dat details soms bewust worden weggelaten in RES documenten om weerstand tegen de plannen te voorkomen. Dit bewust vermijden van details is door meerdere respondenten aangegeven als een middel om weerstand te voorkomen. Transparantie kan dus nadelig zijn voor de steun die bestuurders krijgen omdat mensen het mogelijk niet eens zijn met de concrete inhoud van het opgestelde beleid. Hoe meer details worden vrijgegeven hoe groter de kans dat er onderdelen in het beleid omschreven die inwoners of andere betrokkenen aanstootgevend vinden. Dit staat ook in verband met het eerder omschreven NIMBY effect. Terugkoppelend aan hypothese 11 lijkt transparantie een positieve invloed te hebben op de steun voor gezagdragers en het systeem waarin zij opereren. Echter kan transparantie ook een negatieve invloed hebben omdat inwoners of andere actoren het niet eens zijn met het opgestelde beleid. Hypothese 12 stelt dat transparantie een positieve invloed heeft op het verantwoordingsmechanisme. Zoals bij hypothese 11 aangegeven wordt transparantie beschouwd als een belangrijk onderdeel van het verantwoordingsmechanisme. Het stelt gemeenteraden, inwoners en andere betrokkenen in staat om het proces en het gevormde beleid te volgen en te controleren. Om die reden draagt transparantie positief bij aan het verantwoordingsmechanisme. Respondent 6, namens een elektriciteitsnetbeheerder betrokken bij de RES, gaf hier het volgende aan:

“het is een heel technisch onderwerp dus het is gewoon belangrijk dat je als RES bestuur transparant bent waarom bepaalde keuzes zijn gemaakt en waarom bepaalde dingen wel of niet kunnen. Want daarna kan je pas het gesprek aangaan over locaties en dat soort dingen”.

In dit citaat geeft respondent 6 aan dat transparantie belangrijk is omdat je anders niet over de inhoud van het beleid kan praten. Transparantie heeft dus een positieve invloed op de kwaliteit van de beschikbare informatie. Kwalitatieve informatie is waardevol voor het verantwoordingsmechanisme omdat dit betrokkenen in staat stelt om het beleid op inhoud te beoordelen. Vanuit verschillende respondenten en uit de RES documenten blijkt dat transparant handelen een belangrijk streven is. Zo zijn de documenten vaak online beschikbaar of staan er updates in de lokale krant. Enkele respondenten geven aan dat de mate van transparantie in het tot nu toe doorlopen proces nog niet optimaal is. Zo meldt respondent 11, gemeenteraadslid in een middelgrote gemeente, het volgende: *“vanuit het RES bestuur is er wel een poging gedaan om transparant te zijn en informatie te delen. Echter wordt dit op een grote hoop gegooid waardoor geen inwoners of raadslid er nog een touw aan kan vastknopen”.* Hieruit blijkt dat transparantie nog niet direct gelijk hoeft te staan aan het verbeteren van de kwaliteit van de informatie en daarmee het verantwoordingsmechanisme. Verder geeft respondent 5, gemeenteraadslid in een middelgrote gemeente, aan dat het niet altijd duidelijk is welke rol bepaalde partijen in het proces hebben: *“neem als voorbeeld de (...) polder. Dat project is allemaal via achterdeurtjes binnengehaald tijdens het opstellen van de RES 0.5, het was eigenlijk al van tevoren beslist. Dan is het heel lastig om dat in het vervolgproces te controleren”.* Uit dit citaat blijkt dat een gebrek aan transparantie een negatieve invloed heeft gehad op het verantwoordingsmechanisme.

Terugkoppelend aan hypothese 12 lijkt het zo te zijn dat transparantie een positieve invloed heeft op het verantwoordingsmechanisme. Een van de redenen hiervoor is dat transparantie positief bijdraagt aan de informatiepositie van de betrokkenen die een functie vertegenwoordigen in het verantwoordingsmechanisme. Daarnaast blijkt dat transparantie ook kan lijden tot een overschot aan informatie waardoor onduidelijkheid kan ontstaan. Dit zou nadelig zijn voor het verantwoordingsmechanisme. Verder komt naar voren dat niet transparant handelen een negatief effect heeft op het functioneren van het verantwoordingsmechanisme.

Hoofdstuk 5: Conclusie & Discussie

In dit vijfde hoofdstuk zal een antwoord worden gegeven op de onderzoeksvraag: “welke invloed heeft de toepassing van *collaborative governance* op het democratische gehalte van het besluitvormingsproces omtrent de Regionale Energiestrategieën?”. Dit zal gebeuren aan de hand van de twaalf hypotheses en de deelvragen die centraal staan in dit onderzoek. In deze hypotheses zijn onderdelen van *collaborative governance* gekoppeld aan indicatoren die het democratisch gehalte van besluitvorming meetbaar maken.

Deelvraag 1: ‘hoe verloopt het *collaborative governance* proces binnen de opstelling van een Regionale Energiestrategie?’. In de onderzochte RES regio’s is naar voren gekomen dat het RES bestuur over het algemeen een leidende rol vertolkt. Een RES bestuur bestaat vaak uit ambtenaren met inhoudelijke kennis, wethouders, burgemeesters, afgevaardigden uit de provincie. Het RES bestuur bestaat dus uit hoge ambtenaren of functionarissen afkomstig uit een regio en stellen een regionaal plan op. Het opstellen van een RES gebeurt wel in samenwerking met verschillende actoren, dit zal bij deelvraag 2 verder worden toegelicht. Vervolgens moet deze regionaal opgestelde energiestrategie bij de afzonderlijke gemeenteraden worden aangenomen. Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat het vroegtijdig betrekken van de gemeenteraden in het proces niet in iedere regio optimaal is.

Deelvraag 2: ‘welke actoren zijn betrokken binnen het besluitvormingsproces?’. Bij het besluitvormingsproces is de voornaamste actor het RES bestuur. Het RES bestuur werkt echter samen met veel verschillende actoren zoals energieleveranciers, energienetbeheerders, adviesbureaus, inwoners, natuurorganisaties, actiegroepen, woningbouwcoöperaties, lokale bedrijven en de Land en Tuinbouw Organisatie . Al deze actoren zijn in meer of mindere mate in staat om het besluitvormingsproces omtrent een RES te beïnvloeden.

Hypothese 1: een beperkte mate van asymmetrie tussen de macht en middelen van verschillende actoren heeft een positieve invloed op de steun voor de gezagdragers en het systeem waarin ze opereren. Vanuit de resultaten is naar voren gekomen dat een RES bestuur over meer macht lijkt te beschikken dan bijvoorbeeld gemeenteraden en dit leidt tot een afbreuk in het vertrouwen in het bestuur en het systeem waarin zij opereren bij zowel gemeenteraden als de demos. Verder bestaat er de angst over de rol die bedrijven spelen en hoe deze bedrijven hun macht en middelen gebruiken om het proces te beïnvloeden. Gemeenteraadsleden geven aan dat deze asymmetrie in macht en middelen het gevoel van vertrouwen negatief beïnvloedt. Aangezien een grote mate van asymmetrie van macht en middelen tussen actoren nadelig is voor het vertrouwen, lijkt het aannemelijk dat een beperkte mate van asymmetrie een positieve invloed heeft op de steun voor gezagdragers en het systeem waarin ze opereren.

Hypothese 2: een beperkte mate van asymmetrie tussen de macht en middelen van

verschillende actoren heeft een positieve invloed op het verantwoordingsmechanisme van de besluitvorming. Zoals aangegeven in deze hypothese bestaat er een asymmetrie tussen de macht en middelen van verschillende actoren in het proces. Doordat het RES bestuur over meer macht beschikt, hebben gemeenteraadsleden het gevoel buitenspel gezet te zijn. Dit heeft een negatieve invloed op het verantwoordingsmechanisme. Verder geven gemeenteraadsleden aan dat hun controlerende functie bemoeilijkt wordt door de inmenging van private bedrijven en de invloed die zij uitoefenen op het proces. Uit de data komt naar voren dat deze asymmetrie tussen de macht en middelen van verschillende actoren nadelig is voor het verantwoordingsmechanisme en is het aannemelijk dat een beperkte mate van asymmetrie een positieve invloed heeft op het verantwoordingsmechanisme.

Hypothese 3: een prehistorie van coöperatie tussen actoren heeft een positieve invloed op de steun voor de gezagdragers en het systeem waarin ze opereren. Vanuit de resultaten komt naar voren dat een prehistorie van coöperatie tussen actoren een positieve invloed heeft op de steun voor de gezagdragers en het systeem waarin ze opereren.

Hypothese 4: een prehistorie van coöperatie tussen actoren heeft een positieve invloed op het verantwoordingsprincipe van het besluitvormingsproces. Het is lastig om vast te stellen welk effect een voorgeschiedenis van coöperatie heeft op het functioneren van het verantwoordingsmechanisme. Uit de resultaten komt naar voren dat gemeenteraden 'gevoelig' zijn voor bijvoorbeeld samenwerkingen tussen burgers, bedrijven en overheden. Dit hoeft echter nog niet te betekenen dat dit bevorderlijk is voor de kwaliteit van het verantwoordingsmechanisme.

Hypothese 5: een prehistorie van conflict tussen actoren heeft een negatieve invloed op de steun voor de gezagdragers en het systeem waarin ze opereren. Uit de verzamelde data blijkt dat een prehistorie van conflict nadelig is voor het vertrouwen in de bestuurders en het systeem waarin zij opereren. De afbreuk van steun kan zowel bij burgers en gemeenteraden ontstaan als bij bedrijven. Wanneer het wantrouwen vanuit burgers betreft dient men wel rekening te houden met de mate waarin de groep die het conflict ervaart representatief is.

Hypothese 6: een prehistorie van conflict tussen actoren heeft een negatieve invloed op het verantwoordingsmechanisme van de besluitvorming. Uit angst voor conflicten worden in een aantal RES regio's gemeenteraden bewust minder betrokken. Dit is nadelig voor het verantwoordingsmechanisme omdat het de controlerende functie van de gemeenteraad ondermijnt. Verder komt naar voren dat het detailniveau van het beleid bewust laag wordt gehouden om conflicten te voorkomen. Dit is nadelig voor het verantwoordingsmechanisme omdat het de informatie positie van de gemeenteraad en inwoners beperkt.

Hypothese 7: inclusiviteit heeft een positieve invloed op de steun voor gezagdragers en het systeem. Vanuit de data komt naar voren dat inclusiviteit positief bijdraagt aan de steun voor

bestuurders en het systeem waarin zij opereren. Inclusiviteit betekent echter ook het betrekken van tegenstanders. Dit kan nadelig zijn voor de steun voor gezagdragers en het systeem. Ook blijkt inclusiviteit in de praktijk complex.

Hypothese 8: inclusiviteit heeft een positieve invloed op de mate van participatie in het besluitvormingsproces. Inclusiviteit lijkt een voorwaarde te zijn voor participatie maar dit is complex. Uit de data komt naar voren dat er grootschalige pogingen zijn gedaan om de mate van inclusiviteit te verhogen. Dit heeft echter niet de gewenste mate van participatie opgeleverd. Een hoge mate van inclusiviteit betekent namelijk ook dat tegenstanders kunnen participeren en deze groep voert volgens de respondenten de boventoon. Dit beperkt anderen in hun participatiemogelijkheden. Verder is de lage mate van participatie mogelijk te verklaren vanuit het NIMBY effect. Dit stelt dat mensen pas willen participeren wanneer beleid invloed uitoefent op hun directe leefomgeving.

Hypothese 9: inclusiviteit heeft een positieve invloed op de mate van representatie in het besluitvormingsproces. Inclusiviteit draagt tot op zekere hoogte bij aan de representatie in het besluitvormingsproces. Dit omdat verschillende betrokkenen input kunnen leveren waardoor de mate van representatie toeneemt. Het is echter twijfelachtig om aan te nemen dat de input geleverd door inwoners als representatief kan worden beschouwd. Dit komt doordat de groep die input levert vaak relatief klein is en tot een bepaalde groep behoort die niet als representatief kan worden beschouwd voor de algehele bevolking in een gebied. Ook komt uit de data naar voren dat het geluid van tegenstander mogelijk onterecht meer aandacht opeist dan het geluid van voorstanders.

Hypothese 10: inclusiviteit heeft een positieve invloed op het verantwoordingsmechanisme van het besluitvormingsproces. Inclusiviteit heeft in een ideaaltypische wereld een positieve invloed op het verantwoordingsmechanisme van het besluitvormingsproces. In de praktijk blijken er echter een aantal factoren met betrekking tot inclusiviteit te zijn die een negatieve invloed lijken te hebben op het verantwoordingsmechanisme. Deze factoren zijn de twijfelachtige kwaliteit van de representatie, de technische aard van de RES en de invloed van grote bedrijven

Hypothese 11: transparantie heeft een positieve invloed op de steun voor de gezagdragers en het systeem waarin ze opereren. Transparantie lijkt een positieve invloed te hebben op de steun voor gezagdragers en het systeem waarin zij opereren. Echter kan transparantie ook een negatieve invloed hebben omdat inwoners of andere actoren het niet eens zijn met het opgestelde beleid.

Hypothese 12: transparantie heeft een positieve invloed op het verantwoordingsmechanisme van de besluitvorming. Transparantie lijkt een positieve invloed te hebben op het verantwoordingsmechanisme. Een van de redenen hiervoor is dat transparantie positief bijdraagt aan de informatiepositie van de betrokkenen die een functie vertegenwoordigen in het verantwoordingsmechanisme. Echter komt ook naar voren dat transparantie kan lijden tot een overschot aan informatie waardoor onduidelijkheid kan ontstaan. Dit zou nadelig zijn voor het

verantwoordingsmechanisme. Verder komt naar voren dat niet transparant handelen een negatief effect heeft op het functioneren van het verantwoordingsmechanisme.

Resumerend: over het algemeen heeft de toepassing van *collaborative governance* een positieve invloed op het democratische gehalte van het besluitvormingsproces omtrent de Regionale Energiestrategieën. Ten eerste omdat het inwoners, lokale bedrijven en belanggroepen in staat stelt om te participeren in het proces. Dit draagt positief bij aan het democratische criteria participatie. Ten tweede heeft deze verhoogde mate van participatie een positieve invloed op de democratische criteria verantwoording en representatie. Ten derde hebben deze participatiemogelijkheden een positieve invloed op het democratische criteria steun omdat actoren in staat zijn te participeren en dit weer bijdraagt aan het verantwoordingsmechanisme en de mate van representatie.

Echter dient deze positieve invloed genuanceerd te worden. Zo komt uit de data onder andere naar voren dat de RES een zeer technisch onderwerp is, waardoor het voor de gemiddelde inwoners lastig is om een nuttige bijdrage te leveren in het besluitvormingsproces. Verder is de groep die participeert over het algemeen niet representatief, dit is nadelig voor het democratische gehalte van het besluitvormingsproces. Verder stelt de toepassing van *collaborative governance* ook private partijen in staat om te participeren, dit kan nadelig zijn omdat deze private partijen niet per definitie streven naar een democratisch proces.

Verder zijn uit de resultaten nog enkele tegenstrijdigheden naar voren gekomen. Uit de data blijkt dat er bewuste pogingen zijn gedaan om conflicten te vermijden. Dit is positief met oog op de democratische criteria steun, maar deze conflict vermijdende houding kan een negatieve invloed hebben op het verantwoordingsmechanisme. Verder komt uit de data naar voren dat transparantie zowel een positieve- als negatieve invloed kan hebben op het verantwoordingsmechanisme en steun. Dit komt doordat teveel transparantie tot verwarring zou kunnen leiden en om die reden het verantwoordingsmechanisme negatief beïnvloedt.

Discussie & aanbevelingen

In het onderstaande zal worden besproken welke maatschappelijke- en wetenschappelijke bijdrage dit onderzoek heeft geleverd. Hierna volgt een toelichting op de validiteit van het onderzoek. Na deze toelichting zal er worden ingegaan op de beperkingen van het onderzoek. Vanuit deze onderdelen zullen aanbevelingen voortvloeien voor vervolgonderzoek. Met het oog op maatschappelijke relevantie zijn drie redenen opgesteld zijnde:

- Inzicht verwerven in het beleidsvormingsproces betreffende de RES.
- De rol die de RES speelt in de verduurzaming van de maatschappij.
- Inzicht verwerven in de mogelijke risico's van de toepassing van *collaborative governance*.

Dit onderzoek heeft positief bijgedragen aan de kennis over het beleidsvormingsproces betreffende de RES. Doordat datatriangulatie is toegepast is het beleidsvormingsproces en vanuit verschillende perspectieven geanalyseerd met als doel het inzichtelijk maken van dit beleidsvormingsproces. De rol die de RES speelt in de verduurzaming van de maatschappij is in het onderzoek niet expliciet behandeld omdat dit onderzoek zich meer heeft toegespitst op het proces en niet de rol die de uitkomst van dit proces vervuld. Dit onderzoek heeft positief bijgedragen aan het verwerven van inzichten met betrekking tot de mogelijke risico's van *collaborative governance*. Zo is in dit onderzoek ingegaan op de rol van burgers en private bedrijven. Hieruit komt naar voren dat representativiteit in de praktijk complex is en dat bedrijven een negatieve invloed kunnen uitoefenen op het democratische proces. Met het oog op wetenschappelijke relevantie zijn drie redenen opgesteld:

- Dit onderzoek tracht inzichtelijk te maken wat de relatie is tussen *collaborative governance* en democratisch besturen.
- De theoretische concepten van Engelen (2004) over democratisch besturen toe te passen in een nieuwe context, namelijk in een *collaborative governance* context.
- De door Boogers (2020) omgeschreven risico's te toetsen middels een casus onderzoek.

De koppeling van de concepten democratisch gehalte en *collaborative governance* staan in dit gehele onderzoek centraal. Het antwoord op de hoofdvraag tracht deze relatie inzichtelijk te maken en draagt daarom positief bij aan dit onderdeel van de wetenschappelijke relevantie. Verder heeft dit onderzoek een wetenschappelijke bijdrage geleverd omdat het concept democratisch besturen zoals omschreven door Engelen (2004) in een nieuwe context is toegepast. Echter zijn niet alle criteria van democratisch besturen onderzocht in dit onderzoek. Hiernaast zijn de potentiële risico's omschreven door Boogers (2020) getoetst in de praktijk. Een voorbeeld hiervan is de spanning tussen regionale- en lokale belangen.

De validiteit van dit onderzoek is geborgd door middel van het toepassen van datatriangulatie. Concreet betekent dit dat drie verschillende vormen van dataverzameling toegepast zijn: semigestructureerde interviews, participatieve observatie en document analyse. De combinatie van deze verschillende dataverzamelmethode wordt datatriangulatie genoemd en verhoogt de kwaliteit van het onderzoek (Creswell & Poth, 2016). Hierbij dient de nuance gemaakt te worden dat burgers die de RES als een positieve ontwikkeling zien ondervertegenwoordigd zijn in de dataverzameling.

Dit onderzoek kent enkele beperkingen. Ten eerste zijn niet alle criteria van democratisch besturen en niet alle onderdelen van *collaborative governance* meegenomen in het onderzoek. Dit kan negatief zijn voor de generaliseerbaarheid van de conclusie. Ten tweede zijn burgers in het

onderzoek relatief beperkt naar voren gekomen in de dataverzameling waarbij het twijfelachtig is of de burgers die naar voren zijn gekomen representatief zijn voor de samenleving in zijn geheel. Ten derde zijn slechts een aantal regio's onderzocht die vergelijkbaar zijn in samenstelling. Landelijk bestaan er echter grote verschillen tussen regio's. Zo bestaan er regio's waarin grote steden de belangrijkste rol vervullen in het proces, zijn sommige regio's gelijk aan de provinciale grenzen en bestaat er een verschil in verstedelijking. Deze grote diversiteit maakt het lastig om de conclusie ook te generaliseren naar nationaal niveau.

Vanuit deze discussie zijn enkele aanbevelingen voor vervolgonderzoek opgesteld. Dit onderzoek heeft zich gefocust op de beginnende fase van de RES'en. Een van de aanbevelingen is om de link tussen het democratische gehalte van besluitvorming en *collaborative governance* te onderzoeken in latere stadia van het beleidsvormingsproces omdat dit mogelijk tot nieuwe inzichten leidt. Verder is er in dit onderzoek geen regio onderzocht waarin een grote stad een rol heeft vervuld, het onderzoeken van een dergelijke regio is interessant omdat dit mogelijk tot andere of bevestigende resultaten leidt.

Literatuurlijst:

- Ankersmit, F.R. (1987) 'Politieke representatie. Betoog over de esthetische staat', Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden, 3.
- Ansell, C., & Gash, A. (2008). Collaborative governance in theory and practice. *Journal of public administration research and theory*, 18(4), 543-571.
- Boogers, M. (2016). Meer democratie tegen regionale belangen-blindheid. In: H. Penne- pohl & E. de Kluis (red.), Lokale democratie in de steigers. Leusden: ISVW, 31-40.
- Boogers, M. (2020). Energie en democratie: democratische invloed op regionale energiestrategieën en andere complexe besluitvormingsprocessen. *Beleid en Maatschappij*, 47(2), 210-215.
- Bingham, L. B. (2009). Collaborative governance: emerging practices and the incomplete legal framework for public and stakeholder voice. *J. Disp. Resol.*, 269.
- Bryson, J. M., Crosby, B. C., & Stone, M. M. (2006). The design and implementation of Cross-Sector collaborations: Propositions from the literature. *Public administration review*, 66, 44-55.
- Carayannis, E. G., & Campbell, D. F. (2014). Developed democracies versus emerging autocracies: arts, democracy, and innovation in Quadruple Helix innovation systems. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 3(1), 1-23.
- Creswell, J. W. (2003). A framework for design. *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*, 9-11.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing among five approaches*. London, England: Sage.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage publications.
- Daemen, H.H.F.M. (1984) Politieke cultuur, in M.P.C.M. van Schendelen (red.), Kernthema's van de politicologie, Meppel en Amsterdam: Boom/Intermediair Bibliotheek: 66-87.
- Eggers, W., & Goldsmith, S. (2003). Networked government. *Government Executive*, 35(7), 28-33.
- Engelen, E. R. (2004). *De staat van de democratie: Democratie voorbij de staat-4* (p. 371). Amsterdam University Press.
- Fitjar, R. D., Gjelsvik, M., & Rodríguez-Pose, A. (2014). *Organizing product innovation: hierarchy, market or triple-helix networks?*. *Triple Helix springer link*, 1(1), 1-21.
- Follesdal, A., & Hix, S. (2006). Why there is a democratic deficit in the EU: A response to Majone and Moravcsik. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 44(3), 533-562.
- Gioia, D. A., Corley, K. G., & Hamilton, A. L. (2013). Seeking qualitative rigor in inductive research: Notes on the Gioia methodology. *Organizational research methods*, 16(1), 15-31.
- Glasbergen, P., Biermann, F., & Mol, A. P. (Eds.). (2007). *Partnerships, governance and sustainable development: Reflections on theory and practice*. Edward Elgar Publishing.

Hajer, M. (2003) 'A frame in the fields: policymaking and the reinvention of politics', in M. Hajer en H. Wagenaar, *Deliberative policy analysis. Understanding governance in the network society*: 88-108, Cambridge: Cambridge University Press

Hardon, A., Hodgkin, C., & Fresle, D. (2004). How to investigate the use of medicines by consumers. In *How to investigate the use of medicines by consumers* (pp. 89-89).

Hemerijck, A. (2003). Vier kernvragen van beleid. *Beleid en Maatschappij*, 30(1), 3-19.

Hendriks, F. (2012). *Democratie onder druk*. Amsterdam: Van Genneep.

Huxham, C. (1996). *Creating collaborative governance*. London: SAGE Publications.

Koppenjan, J. & Klijn, E.H. (2004). *Managing uncertainties in networks*. London: Routledge

Leydesdorff, L. (2012). The Triple Helix, Quadruple Helix, ..., and an N-Tuple of Helices: explanatory models for analyzing the knowledge-based economy? *Journal of the Knowledge Economy*, 3(1), 25–35. <http://link.springer.com/article/10.1007/s13132-011-0049-4>

Lord, C. (1998) *Democracy in the European Union*, Sheffield: Sheffield Academic Press Ltd.

Ministerie BZK. (2019). Positionering van volksvertegenwoordigers in de Regionale Energie Strategie. <https://lokale-democratie.nl/file/download/6e151f8e-d79a-49ab-a968-3847d6622065>

Mudde, C. (2017). *On Extremism and Democracy in Europe*. Londen: Routledge

Nationaal Programma Regionale Energiestrategie. (2019). *Nationaal Programma Regionale Energiestrategie*. Regionale Energiestrategie. Geraadpleegd op 2 februari 2022, van <https://www.regionale-energiestrategie.nl/default.aspx>

Newman, J., Barnes, M., Sullivan, H., & Knops, A. (2004). Public participation and collaborative governance. *Journal of social policy*, 33(2), 203-223.

NOS. (2021, 1 juli). "Burgers nog steeds onvoldoende betrokken bij regionale energieplannen". Geraadpleegd op 2 februari 2022, van <https://nos.nl/artikel/2387439-burgers-nog-steeds-onvoldoende-betrokken-bij-regionale-energieplannen>

NOS. (2020, 1 oktober). *Burgers nog maar weinig betrokken bij energieplannen in hun regio*. Geraadpleegd op 2 februari 2022, van <https://nos.nl/artikel/2350515-burgers-nog-maar-weinig-betrokken-bij-energieplannen-in-hun-regio>

Olsen, J. P. (2013). The institutional basis of democratic accountability. *West European Politics*, 36(3), 447-473.

Planbureau voor de Leefomgeving. (2020). *Regionale Energie Strategieën; Een tussentijdse analyse*. https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2020-regionale-energie-strategieen-een-tussentijdse-analyse-1-oktober-2020_4217.pdf

Plochg, T., & Van Zwieten, M. C. B. (2007). Kwalitatief onderzoek. *Handboek gezondheidszorgonderzoek*, 77-93.

Smaling, A. (2009). Generaliseerbaarheid in kwalitatief onderzoek. *Kwalon*, 14(3).

Stoker, Gerry. 1998. Governance as theory: Five propositions. *International Social Science Journal* 50:17–28.

Stokkum, B. van (2003) 'Deliberatie zonder democratie', in *Beleid en Maatschappij*, 30, 3: 153-165.

Tucker, J. A., Theocharis, Y., Roberts, M. E., & Barberá, P. (2017). From liberation to turmoil: Social media and democracy. *Journal of democracy*, 28(4), 46-59.

Voermans, W., & Waling, G. (2017). *Lusten en lasten van meervoudige democratie*. <https://kennisopenbaarbestuur.nl/media/255227/lusten-en-lasten-van-de-meervoudige-democratie.pdf>

W. Witteveen (2000) *De verplaatsing van de politiek. Een agenda voor democratische vernieuwing*, Amsterdam: Wiardi Beckman Stichting.

Ysa, T., Sierra, V., & Esteve, M. (2014). Determinants of network outcomes: The impact of management strategies. *Public administration*, 92(3), 636-655.

Bijlage 1: interviewgide “de democratische waarde van *collaborative governance*”

Doel van het interview:

- allereerst zou ik dit interview willen beginnen met mezelf voor te stellen zodat u ook een idee heeft wie u tegenover u heeft. Mijn naam is Ruud Bink, 21 jaar oud, student aan de Erasmus Universiteit in de masterrichting beleid & politiek. Dit is een vervolg op de bachelor bestuurskunde. Momenteel ben ik bezig met dit afstudeeronderzoek dat ik uitvoer namens Antea Group. Mijn interesse voor onder andere de RES en besluitvorming komt voort uit een eerdere stage periode waar ik me bezig heb gehouden met een inventarisering van de Global Goals, dit zijn duurzaamheidsdoelen, uitgevoerd voor de gemeente Oosterhout. Vanuit mijn opleiding is de interesse voor beleid ontstaan en in dit onderzoek probeer ik beide interesses tot op zekere hoogte te combineren.
- Interview wordt afgenomen in het kader van de onderzoekstage bij Antea Group en het betreft een afstudeeronderzoek voor de master beleid & politiek aan de Erasmus universiteit. Het doel van dit onderzoek is om antwoord te vinden op de onderzoeksvraag: “welke invloed heeft de toepassing van *collaborative governance* op het democratische gehalte van het besluitvormingsproces omtrent de Regionale Energiestrategieën?”. Hierbij ga ik het specifiek hebben over 3 thema’s zijnde participatie/representatie, verantwoording & terugkoppeling, steun voor bestuurders/ systeem. Dit zijn alle vier thema’s die vanuit de literatuur worden aangekaart als belangrijke onderdelen van wat democratisch besturen inhoudt.
- De anonimiteit wordt gewaarborgd doordat de naam en de locatie niet wordt genoemd in het onderzoeksverslag . De naam en locatie zijn enkel bij de onderzoeker en de scriptie begeleider bekend enkel om te kunnen controleren of de interviews daadwerkelijk zijn gehouden. De gegevens zullen tot 30-09-2022 bewaard worden op een beschermde server van de Erasmus Universiteit. Hierna zullen de gegevens verwijderd worden
- Het interview is op vrijwillige basis, u hoeft nergens antwoord op te geven waar u geen antwoord op wilt geven en u kent op elk moment stoppen met het interview als u dat wilt.
- De tijdsduur voor dit interview is ingeschat op ongeveer 60 minuten.
- mocht u achteraf nog vragen hebben dan kunt u ze altijd stellen

Introductievragen:

- Zou u misschien iets over uzelf kunnen vertellen?
- Wat zijn uw werkzaamheden binnen uw functie?
- Kunt u iets vertellen over uw betrokkenheid bij de totstandkoming van de RES?
- Hoe heeft u het proces van de totstandkoming van de RES ervaren?
- Kunt u iets vertellen over de taken waarbij u betrokken bent geweest tijdens dit proces?

Participatie/ representatie: na deze algemene vragen zou ik graag met u ingaan op het eerste inhoudelijke thema zijnde participatie/ representatie. Het onderzoek focust zich namelijk op de relatie tussen enerzijds *collaborative governance* ofwel samenwerkingsbestuur en anderzijds democratisch gehalte. Participatie/ representatie zijn belangrijke onderdelen van het concept democratisch gehalte

- Kunnen burgers input leveren?
- Heeft u zelf wel eens een poging gedaan om burgers te betrekken? of bent u op de hoogte van pogingen daartoe?
- Kunt u hier een voorbeeld van geven? (wie, wat, waar, wanneer)
- Vervolg vraag: wat wordt er met deze input gedaan?
- Welke verschillende partijen/ burgers zijn betrokken geweest bij dit proces?
- Is het voor iedereen duidelijk waar ze input over kunnen leveren en wat er met deze input gedaan wordt? Ofwel begrijpen de verschillende partijen/ burgers hun rol in het proces?
- Vindt u de input van burgers belangrijk?
- Zou u kunnen uitleggen waarom?
- Heeft u hiervan misschien een voorbeeld?

Verantwoording & terugkoppeling: naast participatie en representatie is het afdragen van verantwoording en het terugkoppelen van beleid of de uitkomsten daarvan een van de pijlers van het concept democratisch besturen. De volgende vragen zullen dan ook betrekking hebben op dit thema.

- Wat is volgens u de ideale manier om een RES op te stellen?
- Zijn alle partijen betrokken die hierbij betrokken moeten zijn?
- Is het duidelijk hoe bepaalde besluiten tot stand komen en wie hier verantwoordelijk voor is?
- Is transparantie een doel bij het proces van een RES opstellen? Waarom wel of niet?
- Op welke manier zorgt u ervoor dat het proces transparant blijft?

- Moet u of uw organisatie aan iemand verantwoordelijkheid afleggen? Zo ja aan wie?
- Op welke manier zorgt u of uw organisatie ervoor dat er verantwoording wordt afgelegd?
- Worden er acties ondernomen om het beleid of de uitkomsten ervan te communiceren naar de bevolking?
- Hoe gaat dit in zijn werking? Heeft u hier voorbeelden van?
- Hoe wordt dit ontvangen door burgers?
- Bent u hier tevreden over? Zijn er mogelijke verbeterpunten?
- Bestaat er beleid omtrent het communiceren van een RES?

Steun voor gezagdragers en systeem: het laatste specifieke thema dat ik met u zou willen bespreken wordt omschreven als steun voor bestuurders en het systeem. Wederom is dit een onderdeel van het concept democratisch gehalte en de vragen zijn bedoeld om een link te leggen tussen samenwerkingsbestuur en democratisch gehalte.

- Heeft u wel eens weerstand ervaren tijdens het opstellen van een RES?
- Waar heeft u toen weerstand ervaren en waardoor kwam dit?
- Wat is volgens u de beste manier om te zorgen dat de plannen die u en anderen opgesteld hebben niet op weerstand stuiten? Of in ieder geval zo min mogelijk
- Hoe is er volgens uw beleving gereageerd op de plannen uit de RES?
- Heeft een project wel eens vertraging opgelopen door weerstand vanuit externe partijen? Zo ja zou u dit nader kunnen toelichten?
- Hoe gaat u zelf om met weerstand tijdens het opstellen van plannen voor een RES?
- Heeft u weleens voorstellen ingetrokken vanwege het potentieel ondervinden van weerstand bij externe partijen of burgers?

Afsluitend:

- Heeft u het idee dat een RES op een democratische manier tot stand komt? Zou u dit kunnen toelichten
 - Heeft u het idee dat samenwerking tussen verschillende actoren het besluitvormingsproces beïnvloedt? Zou u dit kunnen omschrijven?
 - Heeft u zelf nog vragen voor mij of zijn er dingen onduidelijk?
-

Mocht u nog vragen hebben op een later moment ben ik bereikbaar op het mailadres:

ruud.bink@anteagroup.nl of telefonisch via 0622260338. Mocht u hierin geïnteresseerd zijn kan ik de transcripten aanleveren ter inzage. Zo kunt u indien u hier behoefte aan heeft controleren of alles

klopt, dit verhoogd de kwaliteit van de data. Verder zou ik graag met u de uiteindelijke scriptie willen delen aan het eind van het traject indien u hierin geïnteresseerd bent.

Bijlage 2: codeboek

Democratisch gehalte	Dimensie	Indicatoren/ codes
<p>steun voor gezagdragers en systeem: ideaaltypisch het steunen van het huidige bestuursstelsel en zijn leiders. In de praktijk komt dit neer op het ontbreken van substantiële weerstand tegen het huidige besluitvormingssysteem (Engelen, 2004).</p>	<p>De bestuurders ervaren in het maken van beleid geen weerstand.</p> <p>Steun voor gezagdragers</p> <p>steun voor het systeem</p>	<p>Bestuurders ervaren weerstand</p> <p>Bestuurders ervaren geen weerstand</p> <p>Bestuurders ervaren draagvlak.</p> <p>Bestuurders ervaren geen draagvlak.</p> <p>Bestuurders ervaren steun</p> <p>Bestuurders ervaren geen steun</p> <p>Ontbreken van actiegroepen met tegenstrijdige belangen.</p> <p>Aanwezigheid van actiegroepen</p>
<p>Verantwoording & terugkoppeling: bestuurders zijn verplicht om verantwoordelijkheid te nemen voor het door hun opgestelde beleid. Dit is te bereiken door op een effectieve manier de resultaten van het beleid terug te koppelen (Engelen, 2004). Verder dienen bestuurders gestraft te worden indien er fout is gehandeld (Olsen, 2013).</p>	<p>De bestuurder communiceert de resultaten van het opgestelde beleid</p> <p>bestuurder neemt verantwoordelijkheid</p> <p>De bestuurder accepteert een straf wanneer deze niet naar behoren functioneert.</p>	<p>De resultaten van het beleid worden gecommuniceerd</p> <p>De resultaten van het beleid worden niet gecommuniceerd</p> <p>De bestuurder moet zich verantwoorden voor het beleid</p> <p>De bestuurder hoeft zich niet te verantwoorden voor het beleid</p> <p>De bestuurder wordt bestraft na nemen van verantwoording</p> <p>De bestuurder wordt niet gestraft na nemen van verantwoording</p>

<p>Participatie: burgers moeten de mogelijkheid hebben om actief te kunnen deelnemen om hun preferenties kenbaar te kunnen maken, dit om de kwaliteit en de legitimiteit van besluitvorming te verbeteren. (Engelen, 2004).</p> <p>Representatie: de voorkeuren en verwachtingen van de demos zijn gerepresenteerd binnen het door de bestuurders opgestelde beleid (Olsen, 2004).</p>	<p>Burgers moeten actief betrokken worden bij besluitvorming.</p> <p>Burgers moeten de kans krijgen hun preferenties kenbaar te maken.</p>	<p>Burgers worden wel actief betrokken</p> <p>Burgers worden niet actief betrokken</p> <p>Burgers kunnen het preferenties kenbaar maken</p> <p>Burgers kunnen hun preferenties niet duidelijk maken</p>
--	--	---

Collaborative governance	Dimensie	Indicatoren/ codes
<p>(Startcondities)</p> <p>Asymmetrie tussen macht en middelen: wanneer de ene actor over meer macht en middelen beschikt kan er een ongelijke verhouding ontstaan tussen deze actor en andere actoren in het samenwerkingsverband (Ansell & Gash, 2008).</p>	<p>Asymmetrie in macht</p> <p>Asymmetrie in middelen</p> <p>Ontstaan van ongelijke verhouding tussen actoren</p>	<p>Een partij beschikt over meer macht dan de andere</p> <p>Alle partijen beschikken over dezelfde macht</p> <p>Een partij beschikt over meer middelen dan de andere</p> <p>Alle partijen beschikken over dezelfde middelen</p> <p>Er is sprake van ongelijke verhouding tussen actoren</p> <p>Er is geen sprake van ongelijke verhouding actoren</p>
<p>(Startcondities)</p> <p>Prehistorie van conflict of coöperatie: de prehistorie van een samenwerking oefent invloed uit op het proces. Een negatieve voorgeschiedenis kan negatieve gevolgen hebben voor het vertrouwen in het proces. Een positieve voorgeschiedenis kan positieve gevolgen hebben voor het vertrouwen in het proces (Ansell & Gash, 2008).</p>	<p>Pre historie van conflict</p> <p>Prehistorie van coöperatie</p>	<p>Prehistorie van conflict heeft negatieve gevolgen voor het vertrouwen</p> <p>Prehistorie van conflict heeft geen negatieve gevolgen voor het vertrouwen</p> <p>Positieve voorgeschiedenis leidt tot vertrouwen</p> <p>Positieve voorgeschiedenis leidt niet tot vertrouwen</p>
<p>(institutioneel ontwerp)</p> <p>Inclusiviteit platform: alle actoren</p>	<p>Actoren zijn instaat om te</p>	<p>Burgers zijn in staat op te participeren</p>

<p>die kunnen en willen participeren zijn in staat dit te doen (Ansell & Gash, 2008).</p>	<p>participeren</p>	<p>Burgers zijn niet in staat om te participeren</p> <p>Overheden zijn in staat om te participeren</p> <p>Overheden zijn niet in staat om te participeren</p> <p>Private bedrijven zijn in staat om te participeren</p> <p>Private bedrijven zijn niet in staat om te participeren</p> <p>Belanggroepen zijn in staat om te participeren</p> <p>Belanggroepen zijn niet in staat om te participeren</p>
<p>(Institutioneel ontwerp) Basisregels transparantie: het (schriftelijk) afspreken van regels om het proces transparant te houden (Klein & koppejan, 2004).</p>	<p>Er bestaan regels voor het proces</p> <p>Er bestaan regels met betrekking op transparantie</p>	<p>Bestaan van procesregels</p> <p>Bestaan geen procesregels</p> <p>Bestaan regels met oog op transparantie</p> <p>Bestaan geen regels met oog op transparantie</p>

Informatie- en toestemmingsformulier

Informatieformulier

Introductie

Mijn naam is Ruud Bink, student bestuurskunde in de masterspecialisatie beleid & politiek. Dit onderzoek is een afstudeeronderzoek dat zich focust op de relatie tussen *collaborative governance* en democratische besluitvorming. Voor vragen ben ik zowel telefonisch (0622260338) als via de mail bereikbaar (510547rb@eur.nl).

Dataverzameling

De data verzameling zal plaatsvinden aan de hand van een semi gestructureerd interview. Hierbij richten de vragen zich op de totstandkoming van de RES. Deze interviews zullen worden opgenomen en vervolgens worden getranscribeerd. Naast interviews zullen er ook participatieve observaties worden gehouden. Van deze observaties zullen aantekeningen worden gemaakt.

Potentiële ongemakken en risico's

Er zijn geen fysieke, rechtelijke of economische risico's verbonden aan uw deelname in dit onderzoek. U bent niet verplicht om alle vragen te beantwoorden. Uw deelname is vrijwillig en kan op ieder moment beëindigd worden.

Vergoeding

n.v.t.

Vertrouwelijkheid en databescherming

De verzamelde data zal worden gebruikt voor een geaggregeerde data-analyse en vertrouwelijke informatie of persoonlijke gegevens zullen niet worden gebruikt in de uitkomsten van het onderzoek. De data zal worden opgeslagen op een beveiligde locatie voor maximaal 1 jaar.

Het delen van data

Ik deel de data met Margot Kersing (scriptiebegeleider), met als het redenen het onderzoeken en schrijven van mijn masterscriptie, wat verplicht is voor het voltooien van mijn studie aan de Erasmus School of Social and Behavioural Sciences, Erasmus Universiteit.

Vrijwillige deelname en individuele rechten

Uw deelname is vrijwillig en het is mogelijk om op ieder moment te stoppen. Tijdens uw deelname aan het onderzoek heeft u het recht om meer informatie over de dataverzameling en analyse te vragen. Daarnaast heeft u het recht om uw toestemming in te trekken en te vragen naar verwijdering van uw data voordat de dataset is geanonimiseerd of het manuscript is ingeleverd om gepubliceerd te worden. U kunt dit bewerkstelligen door contact op te nemen met Ruud Bink

Mocht u klachten hebben aangaande het verwerken van persoonlijke gegevens in dit onderzoek, neem dan gerust contact op met [naam student]

Toestemmingsformulier *Collaborative governance & RES*

Door het tekenen van dit toestemmingsformulier bevestig ik dat:

- Ik geïnformeerd ben over het doel van het onderzoek, de dataverzameling en het opslaan van data zoals beschreven in het informatieformulier;
- Ik het informatieformulier heb gelezen, of dat het aan me is voorgelezen;
- Ik mogelijkheden heb gehad om vragen te stellen over het onderzoek; de vragen zijn voldoende beantwoord;
- Ik vrijwillig toestemming geef tot deelname aan dit onderzoek;
- Ik begrijp dat er vertrouwelijk wordt omgegaan met de informatie;
- Ik begrijp dat ik de deelname op ieder moment kan beëindigen of het beantwoorden van vragen kan weigeren zonder enige consequenties;
- Ik begrijp dat ik mijn toestemming kan intrekken voor de dataset is ingeleverd voor goedkeuring.

	Ja	Nee
Ik geef toestemming om audio van het interview op te nemen		
Ik geef toestemming om video van het interview op te nemen		
Ik geef toestemming om citaten van mijn interview te gebruiken		
Ik geef toestemming om mijn naam te gebruiken bij de citaten		

Naam van de deelnemer aan het onderzoek: _____

Datum: _____

Handtekening: _____
